

คัมภีร์ภาควาตปุราณะ

จิราพร ไชติเกียรติวงศ์*

“ปุราณะ” เป็นวรรณกรรมสันสกฤตประเภทหนึ่ง มีเนื้อหาเป็นเอกลักษณ์ ปุราณะฉบับดั้งเดิม แต่งขึ้นครั้งแรกเมื่อใด และมีจำนวนเท่าใด ไม่มีหลักฐานใดๆ พอจะระบุให้แน่นอนชัดเจนได้ แต่พบร่องรอยแสดงให้เห็นว่า มีวรรณกรรม “ปุราณะ” ปรากฏให้เห็นตั้งแต่ก่อนสมัยพระเวท ปุราณะในยุคต้นๆ นั้น มีเนื้อหาแตกต่างกับปุราณะที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นปุราณะที่แต่งขึ้นในยุคหลังๆ จึงกล่าวได้ว่า ปุราณะเป็นวรรณกรรมที่มีพัฒนาการมายาวนานมาก มีผู้แต่งหลายคน แต่งขึ้นในสภาพสังคมและยุคสมัยแตกต่างกัน ทำให้เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาหลากหลายมากและได้กลายเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญสำหรับใช้ศึกษาค้นคว้าศาสตร์สาขาต่างๆ ในสมัยโบราณของประเทศอินเดีย

ความเป็นมาและความหมายของ “ปุราณะ”

ในการศึกษาความเป็นมาของ “ปุราณะ” การพิจารณาจากความหมายของรูปศัพท์ “ปุราณะ” (purāṇa) จะช่วยให้เข้าใจลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของวรรณกรรมประเภทนี้ได้เป็นอย่างดี เพราะโดยรูปศัพท์แล้ว “ปุราณะ” หมายถึง เรื่องเล่าในสมัยโบราณ และพบว่าปาณินิ (Pāṇini) ได้ใช้ศัพท์ “ปุราณะ” มากกว่าหนึ่งแห่งในหนังสือไวยากรณ์ อัสฎาธยายี (aṣṭādhyāyī) ° ในความหมายว่า “old and ancient”

(๑) purā (pūrvasmin kāle) bhavam

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

° คำว่า “ปุราณะ” ปรากฏในหนังสือไวยากรณ์อัสฎาธยายี

เล่มที่ (สรวะ) ๔ บทที่ (อัสฎายะ) ๓ ไศลกที่ ๒๓

เล่มที่ ๒ บทที่ ๑ ไศลกที่ ๔๙

เล่มที่ ๔ บทที่ ๓ ไศลกที่ ๑๐๕

(๒) purā nīyate iti ^๒

ภานุจิ ทีกษิต^๓ (Bhānuji dīkṣita) นักปราชญ์ชาวอินเดีย ได้อธิบายการประกอบรูปศัพท์ “ปุราณะ” ของปาณินิ ไว้ว่า มาจากศัพท์นิบาต “ปุรา” ประกอบกับปัจจัย “ยุ” แล้วเปลี่ยนเป็น “อนะ” ตามกฎทางไวยากรณ์ จึงเป็นรูป “ปุรา+อนะ” และเป็นรูป “ปุราณะ” (purā + yu (tyu) > ana ; purā+ana = purāṇa) อย่างไรก็ดี ภานุจิเห็นว่า กฎดังกล่าวเป็นกฎข้อยกเว้น เพราะรูปคำไม่ได้มาจากกฎดังกล่าวทั้งหมด แต่ควรเป็น “ปุรา + ตนะ” (purā + tana) และเมื่อปาณินิ ได้ใช้ศัพท์นี้ในหนังสืออักษฎาธยายี เท่ากับยอมรับกันได้ และถือว่าเป็นศัพท์ที่ใช้กันมาแต่โบราณ ภานุจิเสนอว่า ศัพท์นี้ประกอบรูปคำมาจากศัพท์” ปุรา + อนะ + อจ = ปุราณะ “(purā + aṇa (to record) + ac = purāṇa) หมายถึง “a composition recording (events of both past and future)”

นักไวยากรณ์อีกท่านหนึ่ง คือ ยาสกะ^๔ (yaska) ผู้แต่งหนังสือนิรุกตะ (nirukta) ได้อธิบายว่า ศัพท์ “ปุราณม” (purāṇam) คือ ศัพท์ “ปุรา-นวม” (purā-navam) หมายถึง “new in age gone by” และจากรูปศัพท์ “ปุราณวะ” (purāṇava) ก็เหลือเพียง. “ปุราณะ” (purāṇa)^๕ ส่วน วินเตอร์นิทซ์ ^๖ (M. Winternitz) อธิบายว่า มาจากศัพท์ “ปุราณม อากฺษยานม” (purāṇam ākhyānam) หมายถึง “old story or an old narrative” ฉะนั้น เมื่อพิจารณาจากรูปศัพท์แล้ว “ปุราณะ” จึงหมายถึงวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีต เรื่องเล่าโบราณ นิยายเก่าแก่โบราณ^๗

^๒ Ganesh Vasudeo Tagare, trans. *The Bhāgavata Purāṇa : Ancient Indian Tradition & Mythology Series*, Vol.7, part 1 (Delhi : Motilal Banarsidass, 1976), xvii.

^๓ K.Bhāradvāja, *A Philosophical Study of the Concept of Viṣṇu in the Purāṇas* (Delhi : Pitambara Publishing Company, 1981), 1.

^๔ Ibid, 1-2.

^๕ กฎสนธิ มี “ร” หน้า “น” ต้อง เปลี่ยนเป็น “ณ” และศัพท์นี้เป็นตัวอย่างการตัดอักษรท้ายศัพท์

^๖ M. Winternize, *A History of Indian Literature* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1990), 496.

^๗ จำลอง สารพัดนึก, *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก, ๒๕๓๐), ๔๘.

คัมภีร์ปุราณะ มีมาตั้งแต่ในสมัยพระเวท เห็นได้จากปาณินิไชคัพท์ “ปุราณะ” ในหนังสืออักษฎาธยายี และยังมีหลักฐานอื่นๆ อีก ที่แสดงว่า “ปุราณะ” เป็นความรู้สาขาหนึ่งมีกล่าวไว้ในพระเวทและในอาชยานภาค^{๙๙} วรรณกรรมพระเวทหลายแห่งอ้างถึง “ปุราณะ” กับ “อิติहाสะ” ในความหมายที่แตกต่างไปจากความหมายที่ใช้กันในปัจจุบัน^{๑๐๐} ปุสัลการ์^{๑๐๑} (Pusalkar) ให้ความเห็นในทำนองเดียวกันว่า “ปุราณะ” ในความหมายเดิมมักจะใช้คู่กับ “อิติहाสะ คาถา และ นาราศีล” (itihāsa, gāthā, nārāsaṃgrā) ในอถรรพเวท กล่าวว่่า “คัมภีร์ปุราณะ มีความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์เท่าๆ กับคัมภีร์พระเวท จนได้รับยกย่องว่าเป็น “พระเวทที่ ๕” (the fifth Veda)^{๑๐๒} หรือวิญญาณของพระเวท “ātma purāṇam vedānām” (the very soul of the veda)^{๑๐๓} ในเคาตม ธรรมสูตร อันเป็นหนังสือกฎหมายเก่าแก่กล่าวว่า เมื่อกษัตริย์จะต้องตัดสินความ จะต้องศึกษาข้อกฎหมายจากพระเวท ธรรมศาสตร์เวทางคะ และปุราณะ ดังถ้อยคำว่่า “The purāṇa like the Veda”^{๑๐๔}

วรรณกรรม พระเวทที่อ้างถึงปุราณะ^{๑๐๕} เช่น

ศตปะละ-พราหมณะ atha navame 'hani kimcīt purāṇa ācaksīta ।

(๑๓, ๔, ๓, ๑๒ และ ๑๓)^{๑๐๕}

บุคคลพึงอ่านปุราณะบ้างในวันที่เก้าของพิธีบวงสรวง

tāny-upadīśati purāṇa vedāḥ ।

เขาเยอมนสอนคนทั้งหลายว่่า ปุราณะคือพระเวท

^{๙๙} Rajendra Chandra Hazra, “The Purāṇas, and the Upapurāṇas” in the Cultural Heritage of India, Vol. II, ed. Haridas Bhattacharya (Delhi : The Ramakrishna Mission and Institute of Calcutta, 1969), 241.

^{๑๐๐} M. Winternize, A History of Indian Literature, 496.

^{๑๐๑} Pusalkar A.D., Studies in the Epics and Purāṇas (Delhi : Motilal Banarsidass, 1864), 30.

^{๑๐๒} R.C. Hazra, Study in the Purāṇic Records on Hindu Rites and Customs, 1.

^{๑๐๓} Sindu S. Dange, The Bhāgavata Purāṇa Mytho-Social Study (Delhi : Ajanta Publication, 1985), 1.

^{๑๐๔} M. Winternize, A History of Indian Literature, 497.

^{๑๐๕} K. Bharadvaja, A Philosophical Study of The Concept of Viṣṇu in the Purāṇas (Delhi : Pitambar Publishing Company, 1981), 9 -13.

* ตัวเลขในวงเล็บ หมายถึง โศลก

อถรรพเวท (๑๕, ๖, ๑๒)

itihāsasya ca vai sa purāṇasya ca gāthānām
nārāsamṣinām ca priyām dhama bhavati ya evam veda ।
บุคคลผู้รู้เช่นนี้ ย่อมเป็นบุคคลอันเป็นที่พึงพอใจของอิติहाสะ
ปฺราณะ คากา และ นาราศึสี

ฤคเวท (๓, ๕๔, ๙) sanā purāṇam adhyemārāt ।

บัดนี้ ข้าอ่านปฺราณะอันเก่าแก่

ไต่ตรียะ-อาร์ณยะ (๒, ๙)

brāhṃṇān itihāsān purānāni kalpān gāthā nārāsamṣir iti ।
คัมภีร์พราหมณะ อิติहाสะ ปฺราณะ กลปะ คากา และ
นาราศึสี (ทั้งหมดนี้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระเวท)

โคปะละ-พราหมณะ ปฺรวัภาค (๒, ๑๐)

evam ime sarve vedā nirmītā sakalpāḥ sarahasyāḥ
sabrāhṃṇāḥ sopaniṣatkāḥ setihāsāḥ sāvākhyātāḥ
sapurāṇāḥ ।
ดังนั้น คัมภีร์พระเวททั้งหลายเหล่านี้ แต่งขึ้นพร้อมๆ กับ
กัลดะ รหัสยะ พราหมณะ อุปนิษัถ อิติहाสะ อาชยาตะ
และปฺราณะทั้งหลาย

ฉานโทคยะ-อุปนิษัถ (๗, ๑, ๒)

ṛgvedam bhagavadhyemi yajurvedam
sāmavedam ātharvaṇam

caturtham itihāsa purāṇam pañcamam vedānām vedam ।
(ภควา) ท่านที่เคารพ ข้าได้อ่านคัมภีร์ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท
อถรรพเวท พระเวททั้งสี่ และอิติहाสะ ปฺราณะ คือพระเวทที่ห้า

นอกจากนี้ในคัมภีร์ปฺราณะเองก็มีอธิบายความหมายไว้หลายแห่ง เช่น ใน
วายุปฺราณะ (๑.๑๒๓) หมายถึง “that which lives from ancient times”
ในมัตสยปฺราณะ (๕๓, ๖๓) หมายถึง “records of past events”^{๑๖} ใน

^{๑๖} Ganesh Vasudeo Tagare, trans. *The Bhāgavata Purāṇa : Ancient Indian Tradition & Mythology Series*, Vol.7, part 1, xvii.

พรหมานทปุราณะ (๑,๑๗๓) หมายถึงเรื่องเล่าโบราณ และยังมีความหมายกว้างออกไปอีกว่า ผู้ที่ศึกษาคัมภีร์ปุราณะจะหลุดพ้นจากบาปเคราะห์ทั้งปวง^{๙๙}

กล่าวได้ว่า คัมภีร์ปุราณะในยุคแรกๆ นั้น ไม่อาจอธิบายได้อย่างชัดเจนว่า มีเนื้อหาอย่างไร รู้แต่ว่าเป็นเรื่องราวในสมัยโบราณ อมรสิงหรัตนกวี (ประมาณคริสต์ศักราช ๕๕๐-๗๕๐) ซึ่งเป็นนวัตนักวีของราชสำนักพระเจ้าวิกรมทิตยัมหาราช นครอุชชยีนี กล่าวไว้ในหนังสือปทานุกรมอมรโกษาว่า หนังสือปุราณะที่จะนับว่าดีนั้น ควรจะบริบูรณ์ด้วยเบญจลักษณะ คือ^{๑๐๐}

(๑) สรรค (สรค) แสดงด้วยการสร้างโลกและจักรวาล

(๒) ปฏิสรรค (ปฏิสรค) แสดงด้วยการล้างโลกและสถาปนาขึ้นใหม่

(๓) วงศ์ (วงศ์) แสดงเทพวงศ์และประชาบดีวงศ์

(๔) มั่นวันตระ (มนวนตร) แสดงตำนานพระมनु และมั่นวันตระ (มनुยุค)

ทั้งในอดีตและอนาคต

(๕) วงศานุจริต (วงศ์นุจริต) แสดงพงศาวดารกษัตริย์สุริยวงศ์และจันทรวงศ์

โคลกภาษาสันสกฤตที่แสดงความหมายถึงเบญจลักษณะ คือ

sargaś ca pratisargaś ca vaṃśo manvantarāṅi ca ।

vaṃśānucaritam caiva purāṇam pañcalakṣaṇam ॥

คัมภีร์ปุราณะเกือบทั้งหมด มักจะอ้างถึงเบญจลักษณะ เนื้อหาดังกล่าวมีรากเหง้ามาจากอาชยานะ อุปาชยานะ คาถา และ กัลปโชคติ^{๑๐๑} (ākhyāna, upākhyāna, gāthā, kalpajokti) กระนั้นก็ตาม คัมภีร์ปุราณะที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทั้ง ๑๘ คัมภีร์นั้น คัมภีร์บางเล่มก็ไม่มีเนื้อหาตรงตามคำจำกัดความดังกล่าว บางเล่มมีเนื้อหาเพียงบางส่วนเท่านั้นที่ตรงกับเบญจลักษณะ และบางคัมภีร์ก็มีเนื้อหาแตกต่างไปจากเบญจลักษณะมากมาย มีคัมภีร์วิษณุปุราณะเพียงเล่มเดียวที่มีลักษณะใกล้เคียงกับเบญจลักษณะมากที่สุด^{๑๐๒} จึงเชื่อกันว่า แต่เดิมนั้นคัมภีร์ปุราณะ

^{๙๙} K.Bhāradvāja, *A Philosophical Study of The Concept of Viṣṇu on the Purāṇa*, 2.

^{๑๐๐} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ปุราณะ” ใน *บ่อเกิดรามเกียรติ์* (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๓), ๖๒๘.

^{๑๐๑} R.C. Hazra, *Study in the Purāṇic Records on Hindu Rites and Customs*, 4.

^{๑๐๒} S. D. Gyani, “Introduction,” in *Agni - Purāṇa A Study*, (Varanasi : The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1964), 8-9.

คงมีเพียงฉบับเดียวที่เป็นฉบับดั้งเดิม ในเวลาต่อมาก็ถูกนำมาดัดแปลงแก้ไขเพิ่มเติม ขยายความออกไป ราเชนทร์ จันทรหะ หัสรา เห็นว่าคัมภีร์ปุราณะมีเพิ่มมากกว่าหนึ่ง ฉบับมานานตั้งแต่ก่อนคริสต์กาล เพราะมีระบุคำว่า “ปุราณะ” ในความหมายมากกว่าหนึ่งฉบับในมนูศาสตร์และไตตติรียสังหิตา^{๒๐} และเนื่องจากคัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์ของพวกพราหมณ์ มีแต่พวกชนชั้นสูงเท่านั้นที่ศึกษาคัมภีร์พระเวท คัมภีร์ปุราณะจึงแต่งขึ้นเพื่อขยายความหรืออธิบายเนื้อหาในคัมภีร์พระเวทเพื่อใช้สั่งสอนคนวรรณะอื่นได้แก่ พวกศูทรและสตรี จึงจัดว่าเป็นวรรณกรรมสำหรับชนทุกวรรณะ^{๒๑} หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ คัมภีร์ปุราณะมีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแพร่คำสอนทางด้านศาสนาในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าสามองค์ หรือ “ตรีมูรติ”^{๒๒} ให้แก่ชนทุกชั้นในสังคมฮินดู

ถ้านำเนื้อหาในคัมภีร์ปุราณะที่แต่งในยุคต้นๆ เป็นเค้าโครงในการศึกษา อาจกล่าวได้ว่า ตลอดเวลาหลายร้อยศตวรรษ ลัทธิต่างๆ เหล่านี้ได้ทำให้คัมภีร์ปุราณะเป็นวรรณกรรมที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากงานวรรณกรรมสันสกฤตประเภทอื่นๆ คัมภีร์ปุราณะที่แต่งในยุคต้นๆ จะคงเนื้อหาและขนาดไว้ตรงตามเบญจลักษณะของคัมภีร์ปุราณะ แต่คัมภีร์ปุราณะที่แต่งในยุคหลังจะมีเนื้อหาและความเห็นใหม่แต่เดิมเสริมเข้าไปด้วย เมื่อสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ คัมภีร์ปุราณะที่หลงเหลือตกทอดมาจนถึงยุคปัจจุบันมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๘ คัมภีร์ และเชื่อกันว่า คัมภีร์ส่วนใหญ่เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับลัทธิไศวะและลัทธิไวษณะ คัมภีร์เหล่านี้มีความยิ่งใหญ่แตกต่างกันทั้งทางด้านคุณภาพและเนื้อหา ได้รับยกย่องว่าเป็นสารานุกรมรวบรวมเรื่องราวต่างๆ ในอดีตไว้มากมาย ถือเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนให้เห็นความแตกต่างกันของลัทธิต่างๆ ในศาสนาฮินดูที่ดำรงอยู่มากว่าหลายร้อยศตวรรษ...^{๒๓}

^{๒๐} Rajendra Chandra Hazra, “The Purāṇas, and the Upapurāṇas” in *The Cultural Heritage of India*, Vol. II, 244-245.

^{๒๑} M. Winternize, *A History of Indian Literature*, 505.

^{๒๒} M. Kaishnamachariar, M.A., M.L., *History of Classical Sanskrit Literature* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1974), 74.

^{๒๓} Thomas J. Hopkins, “The Social Teaching of The Bhāgavata Purāṇa” in *Krishna : Myths, Rites, and Attitudes* (United States of America : East West Center Press, 1966), 3.

คัมภีร์ปุราณะเป็นวรรณกรรมสันสกฤตที่เก่าแก่โบราณมาก มีกำเนิดมาตั้งแต่ประมาณ ๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล หรือตั้งแต่ก่อนสมัยพระเวท และในสมัยพระเวทมีหลักฐานอ้างอิงถึงหลายแห่งดังกล่าวมาแล้ว จนถึงประมาณคริสต์ศักราช ๔๐๐ - ๖๐๐^{๕*} ตรงกับสมัยราชวงศ์คุปตะ เป็นสมัยที่คัมภีร์ปุราณะแพร่หลายอย่างมาก เพราะกษัตริย์ในราชวงศ์นี้เคารพนับถือภักดีต่อลัทธิไวษณวะและลัทธิไศวะ จากสมัยคุปตะจนถึงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๑ ได้มีการนำคัมภีร์ปุราณะมาแต่งเพิ่มเติมขยายความต่อๆ กันมา ช่วงระยะเวลาที่ยาวนานนี้เอง ทำให้ “คัมภีร์ปุราณะ” ได้กลายเป็นงานวรรณกรรมที่ได้รับการศึกษาค้นคว้ามากที่สุด ปัจจุบันคัมภีร์ปุราณะได้รับการยกย่องว่ามีความสำคัญเทียบได้กับสารานุกรม (Encyclopaedia) เพราะเป็นงานเขียนบันทึกเรื่องราวในอดีตมากมาย จึงเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญทางวิชาการแขนงต่างๆ ตำนาน (Myths) เทพนิยาย (Legends) นิทาน วงศ์ของเทพเจ้า (Genealogies of gods) วีรบุรุษและฤๅษี (Heros and Saints) ปรัชญา อภิปรัชญา นาฏยศาสตร์ ดนตรี สถาปัตยกรรม ดาราศาสตร์ เป็นต้น^๖ นักปราชญ์ทั้งหลายจึงถือว่า คัมภีร์ปุราณะเป็นวรรณกรรมที่ทรงคุณค่าต่อการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในสมัยโบราณของอินเดียที่ไม่อาจจะศึกษาค้นคว้าได้จากวรรณกรรมประเภทใด

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึง “ปุราณะ” ไว้ในหนังสือบ่อเกิดรามเกียรติ์ ว่า

กล่าวคือหนังสือจำพวกที่เรียกว่า “ปุราณะ” ในว่าเป็นหนังสือเก่าและมักจะอ้างว่า เป็นคัมภีร์รวบรวมข้อความซึ่งพระเป็นเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งได้ตรัสแสดงแด่มหาฤๅษีตนใดตนหนึ่งแล้ว และได้แสดงกันลงมาเป็นต่อๆ นามว่า “ปุราณะ” นั้น ทำให้คนมักเข้าใจว่าเป็นหนังสือเก่าจริงๆ จังๆ ที่แท้นั้น โดยมากเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นภายหลังจำพวกหนังสือที่เรียกว่า “อิตีหาส” (ตำนาน) อย่างเช่น รามายณะ หรือมหาภารต เป็นต้น พวกอิตีหานั้นมักแสดงตำนานแห่งวีรบุรุษ คือ กษัตริย์นักรบสำคัญอย่างที่ได้เป็นไปจริงๆ แต่ต่อมายิ่งเล่ากันไปเรื่องก็ยิ่งวิจิตรพิสดารขึ้นทุกที จนวีรบุรุษนั้นมีผู้ที่นิยมนับถือกันมากๆ ขึ้น ก็เลยกลายเป็นเผ่าพงศ์เทวดาไป และบางคนก็เลยกลายเป็นพระเป็นเจ้าอวตาร อย่างเช่น รามาวตาร หรือยก

^{๕*} Cornelia Dimmitt & J.A.B. Van Buitenen, ed. & trans, “The purāna : An Introduction” in *Classical Hindu Mythology : A Reader in the Sanskrit Purāṇas* (Delhi : Motilal, 1960), 6.

^๖ Ibid, 53.

ยอเลยกันขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจนถึงว่าเป็นตัวพระเป็นเจ้าเอง อย่างเช่นพระกฤษณะ
ดังนี้เป็นที่สุด...^{๒๓}

คัมภีร์ปุราณะเป็นวรรณกรรมที่มีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อเป็นประโยชน์
ทางด้านศาสนา เขียนขึ้นเพื่อปรับปรุงศาสนาในสมัยพระเวทให้เหมาะสมกับสภาพสังคม
ในยุคสมัยนั้นที่อิทธิพลของพุทธศาสนาและศาสนาไชนะกำลังได้รับความนิยมอย่าง
มาก แต่พออิทธิพลของศาสนาทั้งสองลดน้อยถอยลงเนื่องจากความเสื่อมโทรม
ภายในและเหตุการณ์ภายนอกมาประสมประสานกันเข้า ศาสนาในสมัยปุราณะก็แผ่
อิทธิพลมากขึ้น มีบทบาทอย่างจริงจังกว้างขวางขึ้น กล่าวโดยย่อแล้ว ลักษณะ
สำคัญๆ ของกระบวนการทางศาสนาในยุคใหม่มีดังนี้^{๒๔}

ยกฐานะเทพเจ้าชั้นรองในคัมภีร์พระเวทกลายเป็นเทพเจ้าสูงสุด ใช้หลัก
ปฏิบัติธรรมมีความภักดี (Devotion) ต่อพระผู้เป็นเจ้า ไม่ต้องประกอบพิธีกรรม
ทางศาสนามากเกินไป เน้นหนักในเรื่องจริยธรรมแทนที่จะไปครุ่นคิดถึงเรื่อง
อภิปริชญา (Metaphysics) มุ่งแก้ไขชีวิตในโลกนี้แทนที่จะคิดถึงแต่โลกหน้าเท่า
นั้น และให้มีทรรศนะแบบ “โลกสงเคราะห์” กล่าวคือ ช่วยเหลือเพื่อนร่วมโลก
ด้วยกัน ให้ถือว่า “ประโยชน์ตน” จะไม่เกิดขึ้น หากไม่มี “ประโยชน์ท่าน” รวม
อยู่ด้วย ให้ยืนหยัดต่อสู้กับชีวิต ไม่ให้หลบหลีกหนีหน้าไปไหน (หมายถึงไม่ส่งเสริม
อุดมการณ์ “เข้าป่า-ออกบวช”) และสมบรูณ์ไปด้วยเพศนิยายซึ่งสามัญชนอ่าน
แล้วเกิดความเข้าใจและเลื่อมใสในเทพเจ้าผู้ เป็นตัวชูโรง กระบวนการทางศาสนา
ในยุคใหม่นี้ ทำให้เกิดลัทธิหรือนิกายทางศาสนามากมาย ลัทธิที่เด่นชัดก็ได้แก่
ลัทธิพระกฤษณะ ลัทธิพระวิษณุหรือไวษณวะ ลัทธิพระศิวะหรือไศวะ

รูปแบบและผู้แต่งคัมภีร์ปุราณะ

ตามความเชื่อต่อๆ กันมาว่า กฤษณะ ไทวปายณะ วยาส (kṛṣṇa
dvaipāyana vyāsa) บุตรของปราศรักับนางสัตยาวตี (prāśāra - satyāvati)
เป็นผู้แต่งคัมภีร์ปุราณะทั้ง ๑๘ คัมภีร์ดังปรากฏในโคลงว่า

^{๒๓} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ปุราณะ” ใน บ่อเกิดรามเกียรติ์, ๖๒๘.

^{๒๔} เรียบเรียงจากกรณมา-เรื่องอุไร กุศลาลัย, ภารตวิทยา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม ๒๕๑๖),

“aṣṭādaśapurāṇāni kṛtvā satyāvatiḥ sutah |
 paścād bhāratamākhyaṇam cakre tadupabṛṃhitam ||”^{๒๘}
 (mahābhāratam, ādiparva, anukramaṇikā)

ในโคลงอีกแห่งก็มีเนื้อความกล่าวไว้คล้ายคลึงกัน ว่า

“aṣṭādaśapurāṇāni karttā satyāvatiḥ sutah |
 aṣṭādaśapurāṇeṣu vyāsasya vacanadvayam ||”^{๒๙}

หลังจากที่ฤๅษีวัยสได้แต่งคัมภีร์พระเวททั้ง ๔ แล้ว ก็สอนความรู้ในพระเวทให้แก่ศิษย์ที่เป็นพราหมณ์ ต่อมาจึงเล่าเรื่องสงครามการตะอย่างละเอียดพิสดารสุดท้ายก็แต่งคัมภีร์ปุราณะฉบับดั้งเดิม และสอนความรู้ในคัมภีร์ปุราณะให้แก่ลูกศิษย์พราหมณ์ที่เป็นสุตะ^{๓๐}

ในภาคควตปุราณะ มีบทสนทนาระหว่างฤๅษีนารทและฤๅษีวัยส สนทนากันเรื่องปรัชญาชีวิต ความหลุดพ้น บรรยายความรู้สึกรของฤๅษีวัยสไว้ว่า แม้จะได้รจนาคัมภีร์พระเวทและคัมภีร์มหากาณะแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่ถึงซึ่งความสงบ ไม่อาจถึงความหลุดพ้น และคิดว่ายังทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์ เห็นว่าสตรี ศูทร พวกที่ตกจากวรรณะสูงทั้งหลายยังไม่มีโอกาสได้รับความรู้ที่จะทำให้หลุดพ้นได้ ฤๅษีนารทจึงได้ให้แรงบันดาลใจเกี่ยวกับเรื่องราวของพระหริหรือพระกฤษณะ อวตารของพระวิษณุ ซึ่งเห็นว่าบุคคลธรรมดาสามัญที่มีศรัทธาและมีความภักดีต่อพระเป็นเจ้าอย่างสูงสุดก็สามารถบรรลุโมกษะได้ คำพูดของฤๅษีนารทได้ทำให้ฤๅษีวัยสตกลงใจรจนาคัมภีร์ภาคควตปุราณะที่แสดงเนื้อหาเรื่องภักติ (Bhakti) ต่อพระเป็นเจ้าหรือพระวิษณุ เพื่อจะได้หลุดพ้นจากบาปทั้งปวงและบรรลุโมกษะ^{๓๑}

^{๒๘} The Bhāgavatamahāpurāṇam (Delhi : Nag Publishers, 1987), 4.

^{๒๙} K. Bhāradvāja, *A Philosophical Study of The Concept of Viṣṇu in the Purāṇas*, 12.

^{๓๐} สุตะเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับพระราชา แม้เวลาออกศึกก็ตามเสด็จไปด้วยเพื่อจะได้กลับมาขับล่านำเล่าเรื่องการสู้รบให้ที่ชุมนุมฟัง ต่อมา ผู้ทำหน้าที่สดุดีพระราชาเปลี่ยนจากสุตะมาเป็นกวีผู้มีฝีปาก ในการประพันธ์มากกว่าการขับล่านำอย่างเดียว. ดู การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, ๑๙.

^{๓๑} Ganesh Vasudeo Tagare, trans. *The Bhagavata Purāṇa : Ancient Indian Tradition & Mythology Series*, Vol.7, part 1 (Delhi : Motilal Banarsidass, 1976), 55-62.

จึงเชื่อกันว่า ฤๅษีวยาสเป็นผู้รวบรวมสังหิตาของคัมภีร์ปุราณะฉบับดั้งเดิม (purāṇa samhitā)^{๓๓} อันประกอบด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ตำนาน ประเพณี บทสวด บทขับสวดุติสรรเสริญเทพเจ้า การนับเวลา อาชยานะ และอุชยานะ ต่อมาฤๅษีวยาสได้นำไปสอนศิษย์ของตนที่เป็นสุตะ (sūta) ชื่อ โรมหระณะ (Romaharṣaṇa) ต่อมาได้นำไปสอนให้แก่ลูกศิษย์อีก ๖ คน ได้แก่ สุมติ (sumati) อัคนิวรจา (agnivarcā) สวารณี (sāvarnī) มิตรายุ (mitrāyu) คำสพายานะ (śāmsapayānā) และอกฤตวรณะ (akṛtavraṇa) ศิษย์สามคนหลังและโรมหระณะ ได้ช่วยกันแต่งปุราณะสังหิตาขึ้นอีก ๔ เล่ม โดยปรับปรุงเพิ่มเติมเนื้อหาตามความคิดของตน จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คัมภีร์ปุราณะมีจำนวนเพิ่มขึ้นหลายเล่ม โศลกกล่าวไว้ว่า

purāṇa-samhitāṃ cakre purāṇārtha - viśāradaḥ

(วิษณุปุราณะ ๓, ๖, ๑๕)

adhīyanta vyāsasiṣyāt samhitāṃ matpiturmukhāt

(ภาควัตปุราณะ ๑๒, ๖๗)

purāṇa-samhitāṃ cakre kurute 'sāu yuge yuge |

(เทวี-ภาควัต ๑,๓,๑๘-๑๙)

อย่างไรก็ตามพบว่า คัมภีร์ปุราณะแต่ละคัมภีร์จะมีผู้แต่งหลายคน และไม่อาจจะระบุแน่ชัดได้ว่า ใครเป็นผู้แต่ง แต่งเมื่อใด และแม้ในเวลาต่อมาคัมภีร์ปุราณะจะมีถึง ๑๘ คัมภีร์ แต่ทุกคัมภีร์จะอ้างถึงฤๅษีวยาสยกย่องว่าเป็นผู้แต่ง^{๓๔} ชื่อฤๅษีวยาสในคัมภีร์ยุคหลัง จึงเป็นชื่อทั่วไป (generic title) หมายถึง “arrange” or “compiler”^{๓๕} คือ ผู้เล่าเรื่องราวต่างๆ ที่มีผู้ถามขึ้นมา ดังนั้นในคัมภีร์ปุราณะทุกเล่ม จึงมีรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาหรือกลวิธีการแต่งที่ปรากฏอย่างสม่ำเสมอเหมือนกันหมด คือ เป็นการสนทนากันระหว่างผู้ถาม-ผู้ตอบในเรื่องต่างๆ หรือเป็นลักษณะ

^{๓๓} K.Bhāradvāja, *A Philosophical Study of The Concept of Viṣṇu on the Purāṇa*, 3.

^{๓๔} *The Bhāgavatamahāpurāṇam*, 4.

^{๓๕} H.H.Wilson, *The Viṣṇu Purāṇa : A System of Hindu Mythology and Tradition* (Calcutta : Punthi Pustak, 1961), x.

ของปุจฉาวิชันนา โดยจะมีบุคคลอยู่ ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ บทสนทนาระหว่างสูตะกับ
ฤาษีทั้งหลาย เช่น เศานกะ (ฤาษีศรีศุก) บทสนทนาระหว่างสูตะ กับ ฤาษีวยาส และ
บทสนทนาของคนอื่นๆ ที่ปรากฏในเนื้อเรื่อง^{๖๖} แต่ผู้ทำหน้าที่ตอบคำถามหรือเป็น
ผู้เล่าเรื่องราวในคัมภีร์ปุราณะ คือ สูตะ เป็นผู้ได้รับสิทธินี้โดยกำเนิด ในคัมภีร์ภาคเวต
ปุราณะเล่ม ๑๐ บทที่ ๗๙ มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับสูตะโรมหระณะถูกพลรามสังหาร
ตาย เนื่องจากไม่แสดงความเคารพ ต่อมาพลรามรู้สึกสำนึกผิดในการกระทำของตน
จึงได้บำบัตด้วยการให้สิทธิ์การสวดคัมภีร์ปุราณะแก่บุตรชายของสูตะโรมหระณะ จึง
เชื่อต่อๆ กันมาว่าสูตะเป็นผู้ขับหรือสวดคัมภีร์ปุราณะโดยกำเนิด และอาจจะเป็นผู้หนึ่ง
ที่ทำให้คัมภีร์ปุราณะขยายเนื้อหาออกไปมากมายหลายเล่ม ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

ดังนั้นกล่าวได้ว่า หลังจากที่ได้รจนามหากาพย์มหาภารตะเสร็จแล้ว ฤาษีวยาส
ได้แรงบันดาลใจจากเรื่องพระกฤษณะ จึงรจนาคัมภีร์ภาคเวตปุราณะ และได้กลายเป็น
เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของนิกายพระกฤษณะตราบจนทุกวันนี้

ประเภทของคัมภีร์ปุราณะ

คัมภีร์มหาปุราณะทั้ง ๑๘ คัมภีร์มีแนวความคิดในการจำแนกคัมภีร์หลาย
แนวคิดด้วยกัน แต่ปรากฏมากที่สุด คือ การจำแนกคัมภีร์ตามคุณ^{๖๗} ในคัมภีร์ปัทมปุราณะ
(Padmapurāṇa Uttara., ๒๖๓.๘๑-๘๔)^{๖๘} จำแนกคัมภีร์ปุราณะตามคุณทั้ง ๓ ของ
ลัทธิไวษณะ คุณละ ๖ คัมภีร์ คือ

๑. สาทตวิกะ (sāttvika) คุณสมบัติของความดีและธรรม (goodness)
อันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น โลกมีความสัตย์เป็นแสงสว่าง เนื้อหายกย่องสรรเสริญพระ
วิษณุ เป็นคัมภีร์ในฝ่ายลัทธิไวษณะ ได้แก่ วิษณุปุราณะ นารทปุราณะ ภาคเวตปุราณะ
ครุฑปุราณะ ปัทมปุราณะ และวราหปุราณะ

๒. ตามสะ (tāmasa) มีคุณสมบัติของความมืด ความชั่วร้าย (darkness)
อันจะนำไปสู่นรก โลกมีลักษณะหมองมัว เป็นขุ่นเป็นตม เนื้อหายกย่องพระคิเว

^{๖๖} The Bhāgavatamahāpurāṇam, 4.

^{๖๗} คุณ เป็นหลักความเชื่อในลัทธิไวษณะ คุณทั้ง ๓ คือ สาทตวิกะ หมายถึง ความสว่าง,
ราชสะ หมายถึง ความหลง กิเลส ตัณหา, ตามสะ หมายถึง ความมืด อวิชา

^{๖๘} Thakur Harendra Dayal, *The Viṣṇu Purāṇa Social Economic and Religious Aspects* (Delhi : Print India, 1983), 4.

จึงเป็นคัมภีร์ในฝ่ายลัทธิไศวะ ได้แก่ มัตสยปุราณะ กุรมปุราณะ ลิงคปุราณะ
ศิวปุราณะ สกัณฑปุราณะ อัคนิปุราณะ

๓. ราชสะ (rājas) มีคุณสมบัติของกิเลส ความลุ่มหลง (passion) อัน
จะนำไปสู่สวรรค์ เนื้อหาของพระพรหมมา ได้แก่ พรหมปุราณะ พรหมมาณพปุราณะ
ภวิษ्यปุราณะ พรหมไววรรตปุราณะ มารกัณฑะยปุราณะ วามนปุราณะ

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะมีความคิดในการจำแนกคัมภีร์อย่างไร เนื้อหาในคัมภีร์
ปุราณะจะสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่อง “ตรีมูรติ” กล่าวคือ คัมภีร์ปุราณะทั้ง ๑๘ คัมภีร์
จะมีเนื้อหายกย่องสรรเสริญเทพเจ้าทั้งสามองค์ เทพเจ้าและเทพสตรีทั้งหลายอีก
มากมายที่ชาวอินเดียตามท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศยกย่องเคารพนับถือ ล้วนมีเรื่อง
ราวปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปุราณะ

คัมภีร์ภาคตปุราณะ

นักปราชญ์ตะวันตกและตะวันออกต่างก็มีความเห็นพ้องต้องกันว่า ภาคต
ปุราณะมีอิทธิพลต่อระบบสังคมของชาวอินเดีย ทั้งทางด้านความคิดและวิถีการดำรงชีวิต
วินเตอร์นิทซ์^{๓๓} (M. Winternitz) ได้กล่าวถึง ความสำคัญของภาคตปุราณะไว้ว่า
“ภาคตปุราณะเป็นคัมภีร์เพียงเล่มเดียวที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นงานประพันธ์ชั้นเยี่ยม
เนื้อหาผสมผสานกลมกลืนกันอย่างมีเอกภาพมากกว่าคัมภีร์ปุราณะเล่มอื่นๆ และมี
คุณค่าสมควรที่จะได้รับการชื่นชมทั้งในแง่เนื้อหา ภาษาและฉันทลักษณ์”

ภาคตปุราณะเป็นคัมภีร์ที่ดีที่สุดในบรรดาคัมภีร์ปุราณะทั้งหลาย เป็นงาน
ประพันธ์ชั้นเอกของฤาษีวาลเมกีที่ผสมผสานเนื้อหาเกี่ยวกับปรัชญา อภิปรัชญา และ
ความงามทางกวีนิพนธ์ การเลือกใช้ถ้อยคำ กลวิธีการแต่งทำได้อย่างดีเลิศ เจาฐริ^{๓๔}
(Dr. N. N. Choudhuri) ได้เขียนบทความเป็นภาษาสันสกฤต เรื่อง “ศรีมัท ภาคตสยะ
‘ไวศิษฏยัม’ (Śrīmad-bhāgavatasya vaiśiṣṭyam) กล่าวถึงความสำคัญของ
คัมภีร์ภาคตปุราณะ ไว้ ๗ ประการ ดังนี้

๑. มีเนื้อหาหลากหลายถึงสิบประการ มากกว่าคัมภีร์เล่มอื่นๆ ที่มี เพียงห้า
ประการ

^{๓๓} M. Winternitz, A History of Indian Literature, 531-532.

๒. มีความคิดเห็นเปิดกว้าง ใจกว้างมากเกี่ยวกับความคิดเรื่องวรรณะ เห็นว่าการแบ่งวรรณะไม่ควรคำนึงถึงชาติกำเนิดอย่างเดียว แต่ควรพิจารณาถึงอาชีพ ตำแหน่งหน้าที่การงาน

๓. ให้ความเคารพนับถือต่อสัตว์โลก ความรักต่อสรรพสัตว์ คือ ความรัก และการบูชาต่อพระผู้เป็นเจ้า

๔. ให้ปฏิบัติต่อผู้อื่นเสมอด้วยตนเอง บุคคลไม่ควรสะสมหรือแย่งชิงทรัพย์สินของเพื่อความสะดวกสบายและความร่ำรวยของตนเอง บุคคลที่เอาทรัพย์สินของมาเป็นของตนมากกว่าที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ถือว่าเป็นขโมยและสมควรจะถูกลงโทษ

๕. ความจริงใจและความรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า จะทำให้บุคคลนั้นเข้าถึงพระองค์ ภาคตปุราณะได้กล่าวถึงความภักดี ๙ ประการต่อพระผู้เป็นเจ้า

๖. ความศักดิ์สิทธิ์แห่งนามพระเจ้า การสวดพระนามของพระองค์บ่อยครั้ง แม้จะรู้จักพระองค์หรือไม่ก็ตาม จะทำให้บุคคลนั้นกำจัดบาปทั้งปวงได้

๗. มีการใช้รูปภาษาพระเวท ตัวอย่างเช่น การใช้คำ *urukrama*, *urugāya* (๒.๓.๒๐)^{๕๐} หมายถึง พระผู้เป็นเจ้า, *rajāmsi* ในความหมายว่า ธุลี - *loci* (dust ๒.๗.๔๐), *Śravas* ในความหมายว่า ชื่อเสียง (fame ๑.๕.๑), *adabhra* ในความหมายว่า สวรรค์ (divine ๑.๓.๔), *apicya* ในความหมายว่า ความสวยงาม (beautiful ๑๐.๔๗.๒), ศัพท์ *bhasmāni* ใช้ว่า *bhasman* (๑.๕.๒๑), *Atmāni* ใช้ว่า *ātman* (๒.๕.๒๑), และ *pratihartum* ใช้ว่า *pratihartave* (๓.๕.๔๗)

นอกจากนี้ความสำคัญของคัมภีร์ภาคตปุราณะที่เห็นได้ชัดเจนและยังเป็นความเชื่อปรากฏอยู่ในปัจจุบัน คือ ความเชื่อว่าการฟังหรือการสวดคัมภีร์ภาคตปุราณะ จะทำให้หลุดพ้นและบรรลุมฤกษะ เป็นความเชื่อที่สาวกนิกายพระกฤษณะยังคงยึดมั่นและปฏิบัติกันอยู่

ตามความเชื่อของชาวฮินดูนิกายพระกฤษณะยึดมั่นว่า ผู้ใดได้ฟังนักบวชโฆษณะผู้บริสุทธิ์ สวดคัมภีร์ภาคตปุราณะจบภายในเวลา ๗ วัน ๗ คืน จะบรรลุมฤกษะ หลุดพ้นจากบาปชั่วร้ายทั้งปวง ความเชื่อนี้มาจากนิทานเรื่อง “โคกรณะ”

^{๕๐} R. Bhāradvāja, “Kṛmad-bhāgavatam is a Purāṇa Par Excellence” in *A Philosophical Study of The Concept of Viṣṇu in the Purāṇas*, 14.

^{๕๑} หมายถึง เล่มที่ ๒ บทที่ ๓ โศลกที่ ๒๐

(Gokarna) เล่าไว้ในคัมภีร์ภควตปุราณะ^{๔๖} เป็นเรื่องเกี่ยวกับโคที่กินผลไม้ แล้วให้กำเนิดทารกชาย มีใบหูเหมือนโค ภายหลังได้บวชเป็นพรหมณ์ และเป็นผู้สวดคัมภีร์ภควตปุราณะ ณ สถานที่แห่งนี้ ปัจจุบันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตั้งอยู่ที่เมืองวระ และมีประเพณีสวดภควตปุราณะทุกปี เรื่องเล่าว่า

พรหมณ์ผู้หนึ่งชื่ออาตมเทวะ (ātamadeva) เป็นทุกข์เพราะไม่มีบุตรสืบสกุล จึงได้ขอบุตรกะมุณีผู้หนึ่ง (Sanyasin) มุณีผู้นั้นได้ให้ผลไม้ นำไปให้นางธุนธุลี (Dhundhuli) กิน แต่นางพรหมณ์ไม่กล้ากิน นำผลไม้ไปให้โคกินแทน และทำที่ว่าได้ตั้งครรรค์ เมื่อใกล้คลอดก็แอบไปขอทารกของน้องสาวที่เพิ่งคลอดมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ตั้งชื่อว่าธุนธุการี (dhundhukārī) ในเวลาเดียวกันโคตัวที่กินผลไม้ก็ตกถูกเป็นทารกชายมีใบหูเหมือนหูโค จึงตั้งชื่อว่าโคกรณะ (Gokarna) เด็กทั้งสองเติบโตมาพร้อมๆ กัน

เรื่องเล่าต่อมาว่าเมื่อธุนธุการีเติบโตขึ้น ได้กลายเป็นคนมีนิสัยจิตใจชั่วร้าย กระทำการหยาบช้ำต่างๆ นานา เป็นมหาโจร หาเลี้ยงชีพด้วยการเป็นขโมย ตรงข้ามกับโคกรณะประพาศแต่ความดีงาม ได้บวชเป็นพรหมณ์ ออกจาริกแสวงบุญไปตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ความประพาศชั่วช้าของธุนธุการี ทำให้ผู้เป็นแม่เสียใจ กระโดดลงบ่อน้ำฆ่าตัวตาย พรหมณ์อาตมเทวะเข้าป่าเพื่อบำเพ็ญตบะ กาลเวลาผ่านไป ทหารจับตัวธุนธุการีได้และพระราชาทรงตัดสินประหารชีวิตโดยจับโยนเข้ากองไฟ เมื่อตายแล้ว วิญญาณของธุนธุการีกลายเป็นปีศาจชั่วร้ายท่องไปทั่วดินแดน ส่วนโคกรณะเมื่อได้ยินข่าวการตายของพี่ชายก็เดินทางกลับบ้านเกิด ได้ทำพิธีศราทธ (Śrāddha) ที่คยา (Gayā) เพื่อให้วิญญาณของพี่ชายสงบไปสู่สุคติ แต่ธุนธุการีก็มาหลอกหลอนโคกรณะเสมอ เพื่อขอให้ปลดปล่อยวิญญาณของตนให้เป็นอิสระ หลุดพ้นจากบาปทั้งปวงที่ได้เคยก่อไว้ ฤๅษีได้แนะนำให้โคกรณะบำเพ็ญตบะเพื่อบูชาเทพอาทิตย์ จนเทพอาทิตย์พอใจในการบำเพ็ญตบะครั้งนี้ จึงปรากฏพระองค์ต่อหน้าโคกรณะและบอกว่า ถ้าต้องการให้วิญญาณของธุนธุการีเป็นอิสระจะต้องสวดคัมภีร์ภควตปุราณะให้จบภายใน ๗ วัน ผู้ที่นั่งฟังจนจบภายใน ๗ วัน ก็จะบรรลุมฤคชะ หลุดพ้นจากบาปทั้งปวง

^{๔๖} Vettam Mani, *Purāṇa Encyclopedia* (Delhi : Banarsidass, 1979), 293-294 ; Ganesh Vasudeo Tagare, trans. *The Bhagavata Purāṇa : Ancient Indian Tradition & Mythology Series*, Vol.7, part 1, xx.

โคกรณะจึงเริ่มทำพิธีสวดสप्तาคะ (Saptāha) ในเวลานั้นปีศาจธนูธูการีไม่สามารถหาสถานที่นั่งฟังได้ จึงคลานเข้าไปนั่งฟังอยู่ในปล้องไม้ไผ่ ๗ ปล้อง เมื่อผ่านพ้นไปแต่ละวัน ปล้องไม้ไผ่ก็หลุดออกทีละปล้องๆ จนครบ ๗ วัน โคกรณะสวดภาควตปุราณะจนจบทั้ง ๑๒ สกัณระ (Skandha) ปีศาจธนูธูการีก็หลุดจากปล้องไม้ไผ่ ไปสู่สวรรค์ แต่ก่อนจากไปธนูธูการีถามโคกรณะว่า ทำไมคนอื่น ๆ ที่นั่งฟังอยู่ด้วยจึงไม่บรรลุมฤกษ์เหมือนกับตัวเขา โคกรณะก็ตอบว่าเพราะพวกเขาไม่ได้ตั้งใจฟัง จึงไม่ได้ยินและไม่บรรลุมฤกษ์ ต่อมาโคกรณะจึงสวดสप्तาคะขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ในครั้งนี้สารถีของพระวิษณุได้มารับผู้ที่ได้ยินบทสวดภาควตปุราณะทั้งหมดไปสู่ไวถูญฐูที่ประทับของพระวิษณุ และสถานที่ที่โคกรณะสวดภาควตปุราณะแห่งนี้ได้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เรียกว่าโคกรณะจนกระทั่งปัจจุบัน ตำนานเรื่องนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องการมีกำเนิดที่ศักดิ์สิทธิ์หรือการมีกรรมศักดิ์สิทธิ์จะทำให้กำเนิดทุกสรรพชีวิตเรียกว่า "เวที" (Vedi - birth-place of all things)^{๕๓} และความเชื่อเรื่องการได้ยินผู้บริสุทธ์สวดภาควตปุราณะจะหลุดพ้นจากบาปทั้งปวงและเข้าถึงพระเป็นเจ้า ดังปรากฏในบทสรรเสริญคัมภีร์ภาควตปุราณะ ว่า

etām yo niyatatayā śṛṇoti bhaktyā
 yaś caināṃ kathayati śuddhavaishṇavāgre ।
 tau samyagvidhikarāṅtphalam labhete
 yāthārthyān nahi bhuvane kim apy asādhyam ॥^{๕๔}

ผู้ใด ฟัง ภาควตปุราณะ ด้วยความยึดมั่นศรัทธา

ผู้ใด สวด ภาควตปุราณะ ต่อหน้าไวษณวะผู้บริสุทธ์

จากการปฏิบัติอย่างถูกต้อง (การฟังและการสวด) บุคคลทั้งสอง

ย่อมได้รับผลอันดีงาม (จากการกระทำนั้น) ตามที่ตนปรารถนา

ก็เพราะว่า ความจริงแล้ว ไม่มีสิ่งใดๆ ในโลกนี้

ที่บุคคลนั้นจะไม่สามารถบรรลุได้

^{๕๓} Sindhu S. Dange, *The Bhagavata Purana Myth - Social Study* (Delhi : Mukesh Printing Press, 1983), 109-110.

^{๕๔} Ganesh Vasudeo Tagare, trans. *The Bhāgavata Purāṇa : Ancient Indian Tradition & Mythology Series*, Vol. 7, part 1, 53-62.

คติความเชื่อว่า การพิงภาควตปุราณะจนจบภายใน ๗ วันนี้ สอดคล้องกับ ต้นเรื่องที่เล่าไว้ในคัมภีร์ว่า พระราชาปริกษิตะ (Parīkṣita)^{๔๕} ถูกฤๅษีสถาป โดยให้งูชื่อ ตักษกะ (Takṣaka) กัดตายภายใน ๗ วัน เมื่อรู้ว่าจะต้องตาย พระองค์จึงออกจาริก แสวงบุญ บำเพ็ญตบะริมฝั่งแม่น้ำยมุนา ภูเขาฤๅษีศุกเทวะ และขอให้ฤๅษีสวดภาควต ปุราณะที่มีเนื้อหาช่วยให้เข้าใจปรัชญาชีวิตและไม่กลัวความตาย ฤๅษีศุกเทวะจึง เล่าเรื่องราวชีวิตและวีรกรรมที่กล้าหาญของพระกฤษณะอวตารของพระวิษณุให้แก่ พระราชาปริกษิตะพิง เมื่อพระองค์พิงจนจบเรื่องภายใน ๗ วัน งูตักษกะแปลงร่างเป็น พราหมณ์เพื่อเข้าไปใกล้พระราชาปริกษิตะ และกัดพระองค์จนถึงแก่ความตาย แต่พระองค์ ก็แสดงให้เห็นว่า ทรงไม่กลัวความตายและหลุดพ้นจากบาปทั้งปวง ตำนานทั้งสองเรื่อง นี้ย่อมสะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนถึงความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์ภาควต ปุราณะ

ผู้เขียนเห็นว่า ลักษณะเด่นชัด เป็นเอกลักษณ์ของภาควตปุราณะ คือ มี เนื้อหาสำคัญอธิบาย แสดง สนับสนุน ส่งเสริม และเน้นถึงนิกายภักติ (Bhakti) หมายถึงพวกที่นับถือศรัทธาพระวิษณุและอวตารปางต่างๆ ของพระวิษณุเป็นพระเจ้าสูงสุด ดั่งนั้นข้อสรุปใดๆ ก็ตามในเรื่องประวัติความเป็นมาหรือความสำคัญของภาควตปุราณะ จึงต้องนำประเด็นเรื่องนิกายภักติเข้ามาร่วมวินิจฉัยด้วย และเมื่อพิจารณาเนื้อหาใน คัมภีร์ก็จะพบว่า เนื้อหาเกี่ยวกับนิกายภักตินี้มีปรากฏอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ อัน สะท้อนให้เห็นพัฒนาการของลัทธิภักติได้เป็นอย่างดี

นิกายภักตินับถือพระกฤษณะเป็นพระเจ้าสูงสุดนั้น ในคัมภีร์ได้เอ่ยนามถึง หลายครั้ง เช่น วาสูเทวะ (Vāsudeva) หริ (Hari) มุกุนทะ (Mukunda) อาจยุตะ (ācyuta) และ ภควาน (Bhagavān) นิกายภักติไม่ใช่นิกายใหม่ของลัทธิไวษณะ วรรณะกรรมก่อนหน้านี้ก็มิกล่าวถึงนิกายภักติ โดยเฉพาะคัมภีร์ศรีมัทภควัทคีตา นิกาย ภักติยอมรับว่าสิ่งที่นำไปสู่ความหลุดพ้นคือกรรม (karma-performance of action) และความรู้ (jñāna - knowledge) นิกายภักติในยุคแรกๆ จะเน้นเรื่องการ เข้าถึงพระเป็นเจ้าหรือพระวิษณุด้วยการแสดงความศรัทธา ความรักภักดี การเพ่งสมาธิ

^{๔๕} พระราชาปริกษิตะ เป็นลูกหลานของพวกปาณฑพ ปกครองเมืองหัสตินาปุระ เป็นตัวละครสำคัญในคัมภีร์ปุราณะ เป็นผู้เริ่มต้นขอให้ฤๅษีศุกเทวะเล่าเรื่องราวของพระกฤษณะ

หรือภักติโยคะซึ่งเป็นคำสอนของพระวิษณุ (The Path of Bhakti : Bhagavata ๓ : ๒๙.๑๔-๑๙) ในภาคตปุราณะเล่ม ๑๑ (Bhagavata Dharma : Bhagavata ๒.๔๕,๔๘-๕๒) มีเนื้อหาอธิบายเรื่องภักติในลักษณะเดียวกัน เป็นการบรรยายถึงผู้ศรัทธาที่นับถือพระวิษณุจนในที่สุดจะรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระเป็นเจ้าของเจ้า ปรารถนาคำสอนของนิยายนี้เชื่อว่ามิเพียงสภาวะเดียวที่จะบรรลุโมกษะ อันเป็นสภาวะที่มั่นคง ถาวร และมีคุณค่า การอุทิศตนแด่พระวิษณุผู้ที่ภักติศรัทธาต่อพระองค์จะได้รับผลตอบแทนที่ดีคือเมื่อมีชีวิตอยู่บนโลกก็มีความสุข เมื่อตายก็จะได้ขึ้นสวรรค์ (รวมเข้าเป็นองค์เดียวกับพระเจ้า)

ดังนั้น จึงไม่มีข้อโต้แย้งใดๆ ที่จะกล่าวว่า คัมภีร์ภาคตปุราณะเป็นคัมภีร์สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ของนิยายภาคตปุราณะที่เคารพนับถือพระกฤษณะเป็นพระเจ้าสูงสุด และมีผู้ยึดมั่นศรัทธา มีความเชื่อและสวดคัมภีร์นี้กันอย่างแพร่หลายจนทุกวันนี้

ทศลักษณะของคัมภีร์ภาคตปุราณะ

ภาคตปุราณะมีลักษณะที่โดดเด่น(unique) แตกต่างจากคัมภีร์เล่มอื่นๆ คือ มีเนื้อหาหลากหลายเข้าลักษณะ ๑๐ ประการ ซึ่งคัมภีร์อื่นไม่มี ดังนี้ ^{๙๙}

๑. สรรค (Sarga) หรือสรรค กล่าวถึงการสร้างโลกและกำเนิดของสรรพสิ่งทั้งหลายที่สร้างจากราตุละเอียดทั้งห้า (subtle bhūtas) จากวิสัย (objects of senses) ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (ผิวหนัง) จากอินทรียประสาทสัมผัสทั้งห้า (sense organs) รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส จากใจ(mind) จากความรู้สึกว่ามีตัวตนหรืออหังการ(the ego) และจากปัญญาอันยิ่งใหญ่ (mahat) อันเนื่องมาจากความไม่สมดุขของคุณทั้งสาม (gunas) คือ **สาดตวิก** ความสว่าง **ราชัส** ความหลง กิเลส ตัณหา และ**ตามัส** ความขุ่น ความมืดบอด อวิชชา ในภาคตปุราณะเล่ม ๓ จะมีเนื้อหาแสดงเรื่องสรรคอธิบายถึงการสร้างสวรรค์ และโลก (alāukika, lāukika)

๒. วิสรรค (Visarga) หรือวิสรรค กล่าวถึงการสร้างโลกและกำเนิดของสรรพสิ่งทั้งหลายที่หยาบขึ้นทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ซึ่งพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเป็นผู้สร้าง (virāt puruṣa) และเป็นผลมาจากกรรมในอดีตของสิ่งมีชีวิตเหล่านั้นในภาคตปุราณะเล่ม ๔ แสดงเนื้อหาเรื่องวิสรรค

^{๙๙} Ganesh Vasudeo Tagare, trans. *The Bhāgavata Purāṇa : Ancient Indian Tradition & Mythology Series*, Vol.7, part 1, 53-62, 24-33.

๓. สถิติ (Sthiti) หรือวฤตติ (Vrtti) หรือ สถานะ (sthāna) บรรยายถึง ฐานะของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าที่ปกครองสวรรค์ให้อยู่ในความสงบ ในบางแห่งอธิบาย ขยายความถึงการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย มนุษย์ดำรงอยู่เพราะกฎ แห่งกรรมในปัจจุบันและอดีต ซึ่งกฎแห่งกรรมนี้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเป็นผู้กำหนดขึ้น ภาคคว ดปุราณะ เล่ม ๕ จะแสดงเนื้อหาเรื่องวฤตติ

๔. โปษณะ (Poṣaṇa) หรือรक्षा (Rakṣā) แปลว่า การสงวน การปกป้อง ค้ำครองสวัสดิภาพของทุกสรรพสิ่งมาจากพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า กล่าวถึงการอวดารของพระ กฤษณะที่จะมาปรากฏทุกยุคทุกสมัยในรูปของนก สัตว์ มนุษย์ ฤๅษี และเทพเจ้า เพื่อ สังหารศัตรูของพระเวท สานุศิษย์ผู้จงรักภักดีต่อพระหริจะมีความร่ำรวย เจริญรุ่งเรือง (puṣṭi) ในภาคควดปุราณะเล่ม ๑๒ จะแสดงเนื้อหาเรื่องรักษา

๕. อุติ (Ūti) หรือเหตุ (hetu) ความปรารถนา ความต้องการอันเนื่องมา จากกรรมในอดีต ได้แก่ ความชั่ว ความดี และทั้งชั่วทั้งดี ภาคควดปุราณะเล่ม ๗ จะ แสดงเนื้อหาเรื่องเหตุ

๖. มันวันตระ (Manvantara) กล่าวถึงยุคสมัยที่มีธรรมะของพระมनु ผู้มี หน้าที่ปกป้องคุ้มครองสรรพสิ่งทั้งหลาย ตามที่มีกล่าวไว้ในภาคควดปุราณะ (๑๒.๗.๑๕) ยุคสมัยหรือมันวันตระจะแบ่งออกเป็น ๖ ยุค คือ พระมनु บุตรของพระมनु พระอินทร์ ฤๅษีทั้งเจ็ด พระวิษณุ และอวดารของพระวิษณุ ในภาคควดปุราณะเล่ม ๘ จะแสดง เนื้อหาเรื่องมันวันตระ

๗. อิศานุกถา (isānukathā) หรือ วงศานุจริต (Vamśānucarita) การมี ชีวิตในรูปแบบต่างๆ ของพระหริ และสานุศิษย์ทั้งหลาย วงศ์ หมายถึง ลำดับวงศ์ของ กษัตริย์ต่างๆ ในแต่ละช่วงของเวลา (อดีต ปัจจุบัน และอนาคต) เรื่องของกษัตริย์และ ผู้สืบเชื้อสาย เรียกว่า วงศานุจริต ในคัมภีร์ภาคควดปุราณะเล่ม ๙ จะแสดง เนื้อหา เรื่องวงศานุจริต

๘. สัสถา (Samsthā) หรือประลัยะ (Pralaya) หมายถึง นิโรธ (Nirodha) ความพินาศหรือการทำลายล้างและโมกษะ (Mokṣa) การดับสนิทหรือความหลุดพ้น ซึ่งแสดงให้เห็นเป็นภาพมายา ๔ ลักษณะคือ ไนมิตติกะ (naimittika) ผลที่เกิดจาก สาเหตุ ปราณฤติกะ (praktika) ผลที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ นิตยะ (nitya) ผลที่เกิด ขึ้นอย่างต่อเนื่อง ภาพมายาทั้ง ๓ นี้เป็นผลให้เกิดการทำลาย ความพินาศ และ อาตยันติกะ (atyantika) การดับสนิท การสิ้นสุด ไม่เกิดอีก เป็นผลทำให้เกิดโมกษะ

เรื่องการหลุดพ้น ในภาคตปุราณะเล่ม ๑๐ เรื่องพระกฤษณะแสดงให้เห็นถึงการบรรลุโมกษะของบุคคลธรรมดาที่มีความภักดีต่อพระเป็นเจ้า

๙. มุกติ (Mukti) ความหลุดพ้นหรือโมกษะเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นต่อจากนิโรธความดับสนิท สภาวะความหลุดพ้นเกิดจากการละทิ้งมายาภาพไปสู่การดำรงอยู่อันเป็นธรรมชาติ อยู่ในสภาวะเดียวกับพระพรหมา ความหลุดพ้นของสรรพชีวิตก็มีลักษณะเดียวกับความหลุดพ้นของพระผู้เป็นเจ้าเมื่อพระองค์อวดารมาเกิดบนโลกเพื่อปราบอธรรม ครั้นเมื่อเสรีจันถาระหน้าที่แล้วก็กลับคืนสู่สภาวะแห่งพระผู้เป็นเจ้า ในภาคตปุราณะเล่ม ๑๑ จะแสดงเนื้อหาเรื่องความหลุดพ้น

๑๐. อาศรยะ (āsīya) หรืออปาศรยะ (apāsīya) สภาวะสุดท้ายอันบริสุทธิ์คือพรหมัน (Brahman) เกี่ยวเนื่องกับการสร้างและการทำลายล้างของพระผู้เป็นเจ้าสูงสุด (of the Supreme Brahman or the Supreme Soul) อธิบายถึงการมีชีวิต ๓ สถานะ คือการตื่น การฝัน และการหลับ ในคัมภีร์ภาคตปุราณะเล่ม ๑๒ แสดงเนื้อหาเรื่องอาศรยะ

และเนื่องจากทศลักษณะดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้ภาคตปุราณะเป็นคัมภีร์เพียงเล่มเดียวที่มีเนื้อหาเป็นเอกลักษณ์ โดดเด่นและได้รับการศึกษาค้นคว้าในประเด็นต่างๆ มากที่สุด

ระยะเวลาและผู้แต่งภาคตปุราณะ

การพิจารณาเรื่องระยะเวลาและผู้แต่งภาคตปุราณะ นักปราชญ์ทั้งหลายต่างให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้แตกต่างกันมาก ต่างก็ได้เสนอข้อสมมุติฐานและข้อมูลมีทั้งที่สนับสนุนและคัดค้านความเห็นของแต่ละท่าน คือ มีระยะเวลาตั้งแต่คริสต์ศักราช ๙๐๐ ก่อนคริสตกาลถึงคริสต์ศักราช ๑๓๐๐ (๙๐๐ B.C. - ๑๓๐๐ A.D.)

ฮอปกินส์^{๙๙} (Thomas. J. Hopkins) เห็นว่าการกำหนดระยะเวลาที่แต่งภาคตปุราณะนั้นไม่มีหลักฐานใดชัดเจนพอจะระบุระยะเวลาที่แน่นอนได้ แต่เมื่อสันนิษฐานจากรายชื่อคัมภีร์ปุราณะ (Al-Blruni 's list of the Hindu Purāṇa คริสต์ศักราช ๑๐๓๐) พบว่ามีภาคตปุราณะปรากฏอยู่ในรายชื่อด้วย จึงน่าจะแต่งขึ้นก่อน

^{๙๙} Thomas J.Hopkins, "The Social Teaching of The Bhāgavata Purāṇa" in *Krishna : Myths Rites and Attitudes*, 4-6.

คริสต์ศักราช ๑๐๓๐ และเมื่อพิจารณาจากเนื้อหาในคัมภีร์ เห็นว่าภาคตปุราณะมีเรื่องราวชีวิตพระกฤษณะอย่างละเอียดมากกว่าที่ปรากฏในหริวงค์และวิษณุปุราณะซึ่งแต่งขึ้นในราวคริสต์ศักราช ๓๐๐ หรือ ๔๐๐ จึงเห็นว่าภาคตปุราณะน่าจะแต่งขึ้นภายหลังหริวงค์และวิษณุปุราณะหลายร้อยปีก็ได้ และยังมีหลักฐานอื่นๆ ที่ชี้ว่าภาคตปุราณะอาจจะแต่งขึ้นระหว่างคริสต์ศักราช ๕๐๐ - ๙๕๐ หรือตั้งแต่ประมาณ คริสต์ศตวรรษที่ ๕ - ๑๐ ถึงกระนั้นแม้จะพอสันนิษฐานช่วงระยะเวลาที่แต่งได้ แต่ก็ไม่อาจจะบอกเวลาที่ชัดเจนแน่นอนได้ นักปราชญ์ทั้งชาวตะวันตกและตะวันออกต่างมีความเห็นเรื่องระยะเวลาที่แต่งแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตามนักปราชญ์ส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ภาคตปุราณะน่าจะแต่งประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๙-๑๐ เช่น ฟาร์กูฮาร์เห็นว่าภาคตปุราณะแต่งขึ้นประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๙ ปาร์กีเตร์และราธา กฤษณัน (F.E. Pargiter, Radhakrishnan) เห็นว่า เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาในภาคตปุราณะเป็นหลักแล้ว น่าจะแต่งขึ้นประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๙^{๙๙} ภันฑกรและทาสคุปตะ (Bhandarkar, S.N. Dāsgupta) เห็นด้วยกับความเห็นของฟาร์กูฮาร์เสนอว่าอาจจะประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ ส่วนราธากัมล มุขรจี^{๑๐๐} (Radhakamal Mukhrjee) เชื่อว่าภาคตปุราณะเป็นผลงานของอาจารย์ (Acarya) ในลัทธิไวษณะทางอินเดียตอนใต้ จึงน่าจะแต่งประมาณกลางคริสต์ศตวรรษ ที่ ๙ ถึง ๑๐ นิลกันฐะ ศาสตรี (K.A. Nilakanthasāstrī) กำหนดให้ภาคตปุราณะแต่งในศตวรรษที่ ๑๐ โดยพิจารณาจากคำสอนเรื่องอโศกของคังกราคารย ส่วนไวทยะ (C.V.Vaidya) กำหนดให้ภาคตปุราณะแต่งขึ้นภายหลังคังกราคารย (คริสต์ศักราช ๗๘๘-๘๕๐ และคริสต์ศักราช ๑๐๐๐) ด้วยเหตุผลว่าพระพุทธเจ้าเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุและการที่หลักคำสอนของปรัชญาสางฆยา (ฤชีกบิล) ได้รับการปรับปรุงใหม่เพื่อค้ำคำสอนของคังกราคารย (เวทานตะ) ส่วนวินเดอรันทซ์ได้อ้างความเห็นของไวทยะ ปาร์กีเตร์ ฟาร์กูฮาร์ ว่าเป็นข้อมูลที่น่าเชื่อถือในการกำหนดระยะเวลาที่แต่งภาคตปุราณะในคริสต์ศักราช ๑๐๐๐

^{๙๙} Thomas J.Hopkins, "The Social Teaching of The Bhāgavata Purāṇa" in *Krishna : Myths Rites and Attitudes*, 4-6.

^{๑๐๐} Ibid.,

เมื่อพิจารณาประเด็นเรื่องสถานที่ที่แต่งตั้งกัมภีร์ภาควตปุราณะ นักปราชญ์ส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่า สถานที่ที่แต่งตั้งกัมภีร์ภาควตปุราณะคือแคว้นต้ามิล (Tamil) ทางตอนใต้ของอินเดีย ซึ่งพาร์กูยาร์อ้างถึงข้อความในภาควตปุราณะและภาคผนวกในภาควตปุราณะมหาดมยะ ว่ามีเนื้อหาสรรเสริญสุดดีพวกชนเผ่าทราวิทที่เป็นพวกลัทธิภักติทำให้ได้ข้อสรุปว่าภาควตปุราณะแต่งประมาณคริสต์ศักราช ๙๐๐ ในชุมชนใดชุมชนหนึ่งของพวกฤๅษีอัลวารแห่งแคว้นต้ามิลซึ่งเป็นพวกนิกายภาควตะเน้นเรื่องภักติ

ไวยาทยะอ้างถึงรายละเอียดในภาควตปุราณะเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางอินเดียตอนใต้ และสรุปว่ามีชื่อสถานที่และเนื้อหาบางตอนที่กล่าวสรรเสริญพวกทราวิท ทำให้เห็นว่าผู้แต่งภาควตปุราณะอาศัยอยู่ในแคว้นของชนเผ่าทราวิท นีลกันฐะ ศาสตรีเห็นว่า ภาควตปุราณะแต่งขึ้น ณ สถานที่ใดที่หนึ่งทางอินเดียใต้ เนื่องจากเนื้อหาในภาควตปุราณะได้รวมเอาความรู้สึกภักติต่อพระกฤษณะกับคำสอนอไถวตะของคังกราคารย ทำให้พิจารณาได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่กัมภีร์นี้จะแต่งที่แคว้นต้ามิล

มุขรชีเชื่อว่าภาควตปุราณะเป็นผลงานที่แต่งขึ้นโดยตรงของพวกลัทธิภักติทางอินเดียตอนใต้เช่นเดียวกับงานเขียนของพวกฤๅษีอัลวารและผู้นำทางศาสนาทั้งหลาย (Acaryas) เห็นว่าหลักฐานเกี่ยวกับพิธีบูชาพระกฤษณะในอินเดียได้มีขึ้นก่อนภาควตปุราณะเป็นเวลาหลายศตวรรษแล้ว อิทธิพลทางศาสนาของพวกฤๅษีอัลวารที่แคว้นต้ามิลและเนื้อความในภาควตปุราณะก็สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ของอินเดียตอนใต้จึงเห็นว่า ภาควตปุราณะน่าจะแต่งในแคว้นของพวกปาณฑยะ (Paṇḍya) หรือ แคว้นกาญจิปูระ (Kañcipura) ทางอินเดียตอนใต้

อย่างไรก็ตามจากข้อมูลที่เสนอมาทั้งหมดก็ไม่อาจจะระบุให้แน่นอนและชัดเจนได้ว่า ภาควตปุราณะ แต่งขึ้นเมื่อใดและแต่งที่ไหน แต่หลักฐานทั้งหมดก็เป็นข้อสมมุติฐานที่มีเหตุผล

ลักษณะสำคัญของภาควตปุราณะ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่าเน้นเรื่องลัทธิภักติต่อพระวิษณุ และอวตารของพระองค์ สถานที่ที่ที่แต่งภาควตปุราณะอาจจะเป็นแห่งใดแห่งหนึ่งที่ลัทธิภักติได้เจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุด การวิเคราะห์เรื่องระยะเวลาและสถานที่ซึ่งต้องพิจารณาพัฒนาการของลัทธิภักติด้วย ถ้าเราได้ข้อสรุปว่า ภาควตปุราณะแต่งในแคว้นต้ามิล ในชุมชนของพวกฤๅษีอัลวารก็ต้องนำพิจารณาในเรื่องระยะเวลาด้วยเช่นกัน แต่ก็มีข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของพวกฤๅษีอัลวารน้อยมาก ดังนั้น

ระยะเวลาที่น่าเชื่อถือมากที่สุดก็คือระหว่างกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๘ ถึง ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๙ สอดคล้องกับระยะเวลาการครองราชย์ของพวกปาดมชยะและปัลลวะ อีกทั้งเป็นช่วงเวลาที่มีลัทธิไวษณวะได้รับการอุปถัมภ์อยู่ทางอินเดียได้

สำหรับประเด็นผู้แต่ง เชื่อกันว่ากวีชาวอินเดียชื่อโพบเดวะ (Bopadeva)^{๕๐} แต่งภาคตปุรณะ อย่างไรก็ตามก็มีความเห็นว่าเป็นผู้แต่งคัมภีร์นี้ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนคัมภีร์เล่มอื่นๆ (unique) คัมภีร์นี้ไม่ได้เป็นเพียงมหากาพย์ที่กล่าวสรรเสริญสดุดีถึงวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ของพระกฤษณะอย่างสูงส่งเท่านั้น แต่ยังได้บันทึกชีวิตชาวฮินดูที่อาศัยอยู่ตั้งแต่ภูเขามาลลัยไปจนถึงภูเขาวินธัย จากปัญจาบถึงเบงกอล มีการสอด ขับลำนำ ร้องเพลง รวมทั้งกวีนิพนธ์ การสนทนาถึงหลักแห่งศีลธรรมจรรยา ตั้งแต่ชนชั้นกษัตริย์ไปจนถึงชาวชนบท ผู้เล่าเรื่องราวทั้งฤๅษีवासและฤๅษีศรีศุกทเวจะอาจจะไม่มีตัวตนในประวัติศาสตร์ก็ได้ อีกทั้งข้อมูลและหลักฐานน่าเชื่อถือพอที่จะระบุได้ว่าใครเป็นผู้แต่งก็ไม่ชัดเจน และเมื่อวิเคราะห์จากเนื้อหาในภาคตปุรณะแต่ละตอน ก็ไม่อาจจะระบุหรือค้นหาหลักฐานเกี่ยวกับผู้แต่งได้ จึงเห็นว่าควรหลีกเลี่ยงที่จะค้นหาว่าใครเป็นผู้แต่งภาคตปุรณะ เพราะไม่ว่าผู้แต่งจะเป็นใครหรือแต่งขึ้นเมื่อใด คัมภีร์ภาคตปุรณะก็เป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญและได้รับการยกย่องมากที่สุดคัมภีร์หนึ่ง^{๕๑}

รูปแบบการประพันธ์และภาษาในภาคตปุรณะ^{๕๒}

โดยทั่วไปคัมภีร์ปุรณะแต่งด้วยกาพย์เป็นโคลง “อนุชฎูป” (anushṭup) มีร้อยแก้วแทรกปนบ้าง ในบางครั้งแทรกด้วยฉันทที่ไพเราะชนิดต่างๆ ภาคตปุรณะก็เช่นเดียวกัน ในบทเริ่มต้นหรือสองบาทแรกจะเป็น “ศารุฑูละ วิกริฑิตฉันท” (Sardūlavikrīḍita) อีกสองบทต่อมาจะแต่งด้วย “ทรุตวิลัมบิตฉันท” (Drutavilambita) ฉันทที่ไพเราะและสมควรจะกล่าวถึงเป็นพิเศษ คือ “จตุชปทีฉันท” (catuspadil) เป็นฉันทที่ปรากฏในเล่ม ๑๐ บท ๓ ชื่อว่า “โคปีกา-ยูกาล-คีตา” (Gopika-Yugala-gītā)

^{๕๐} M. Winternize, *A History of Indian Literature*, 554 - 556.

^{๕๑} Sindhu S. Dange, *The Bhāgavata Purāna Myth - Social Study*, perface.

^{๕๒} R. Bhāradvāja, *A Philosophical Study of The Concept of Viṣṇu in the Purāṇas*, 14-17.

เป็นบทที่ไพเราะและได้รับความนิยมยกย่องมาก^{๕๓}

นอกจากนี้ มีคำประพันธ์ที่น่าสนใจมากจะต้องกล่าวถึงคือ “อินทிரาคันท์” (Indirā) เป็นฉันทที่ปรากฏในเล่ม ๑๐ บทที่ ๓๑ ชื่อว่า “โคปี-คีตา” (Gopi-Gītā) ทั้งหมด ๑๙ โสลก มี ๑๘ โสลก แต่งด้วยอินทிரาคันท์ ส่วนโสลกสุดท้ายของบทนี้ แต่งด้วย “วสันตติลกฉันท” (Vasantatilakā) “อินทிரาคันท์” เป็นฉันทที่มีความไพเราะมากเมื่อนำมาอ่าน และไพเราะมากยิ่งขึ้นเมื่อนำมาสวด ในงานวิจัยของไชชิ (Dr.R.V. Joshi) แห่งมหาวิทยาลัยเดลี เรื่อง “ราสะ-ปัทญะชัย” (Rāsa-pāñcadhyāyī of Bhāgavata) ได้พรรณนาถึงความไพเราะงดงามของบทประพันธ์ “โคปี-คีตา” นี้ เขากล่าวว่าบทนี้เป็นตัวอย่างของบทกวีที่แสดงให้เห็นความงามหรือจินตภาพได้อย่างดีเยี่ยม (citrā-kavya) และได้แสดงไว้อย่างละเอียดในภาคผนวกของงานเขียนชิ้นนี้

ในแง่ภาษา ภาควตปุราณะแสดงให้เห็นว่าศรีเทวयाส (Śrī devāyasa) ผู้รจนาคัมภีร์นี้ได้ใช้ภาษา ทั้งที่เป็นภาษาสูงๆ แบบผู้รู้หรือนักปราชญ์และใช้ภาษาเรียบง่าย ๆ ที่ใช้กันอยู่ทั่วไป เข้าใจง่าย

ในภาควตปุราณะเล่ม ๑๐ บทที่ ๑ มีใช้ภาษาสูงแบบนักปราชญ์และบทเปรียบเทียบกับไพเราะอีกด้วย

nivṛttataṣairupagīyamānād
bhavāuṣadhā chrotramano bhirāmāt |
ka uttamaślokaḡaṇuvādāt
pumān virajyeta vinā paśuḡhnāt || ๔

บุคคลใดบ้างยกเว้นผู้สังหารสัตว์จะไม่ฟังเรื่องราวสรรเสริญคุณของผู้ที่ประเสริฐที่สุดในโลกคือพระกฤษณะ อันบุคคลผู้หลุดพ้นจากกิเลสเป็นผู้สวดสรรเสริญเปรียบเสมือนโอสถที่ก่อให้เกิดความอภิรมย์สำหรับหู (การฟัง) และใจ

pitāmahā me samare ‘ maraḡijayair
devavratādyātīrathais timiḡgilaiḡ |

^{๕๓} จตุษปทีฉันท ๑ บท มี ๔ บาท ๑๖ มาตรา ในภาษาฮินดีมีชื่อฉันทว่า เจาปาลี (caupālī) กวีชื่อ ชายลี (Jāyasl) นำมาแต่งเรื่อง ปทมวาทะ (Padmavāta) และต่อมา กวีชื่อ ตูลสิดาสะ (Tulasīdāsa) นำมาแต่งเรื่อง राम-จาริต-มานสะ (Rāma-carita-mānasa)

duratyayam kauravasainyasāgaram

kṛtvātaran vastsapadam sma yatplavāḥ || ๕

โดยใช้พระกฤษณะเป็นดั่งเรือ พวกปู่ทั้งหลายของฉัน ได้ข้ามมหาสมุทรที่เป็นกองทัพของพวกเกอร์พอันข้ามไปได้ยากยิ่ง เพราะมีปลาใหญ่คือ นักรบทั้งหลาย มีเทวพรต (ภิชมะ) เป็นต้น ผู้ชนะแม้กระทั่งเทวดาในสนามรบ โดยทำมหาสมุทรนั้น (กองทัพ) ให้เหมือนกับบรอยเท้าของลูกโค (จึงก้าวข้ามไปได้อย่างง่ายดาย)

drāṇyastravipluṣṭam idam madamgam

santānabījam kurupāṇḍavānām |

jugopa kuṣṣiṃ gata āttacakro

mātuś ca me yaḥ śaraṇam gatāyāḥ || ๖

ข้าพเจ้าเป็นเพียงเชื้อที่หลงเหลืออยู่ของพวกปาดนทวะและพวกกูรูแม่ของข้าพเจ้า จึงเข้าไปขอพึ่งพระกฤษณะ พระองค์จึงถือจักรเข้าไปในครรภ์(ของแม่)เพื่อคุ้มครองรักษาร่างกายของข้าพเจ้าที่ท่านเห็นอยู่ที่นี่ ขณะกำลังถูกเผาโดยศรพหมาสตร์ของอัศวัดถามา

vīryāṅi tasyākhiladehabhājām

antarbahih pūruṣakālarūpaiḥ |

prayacchato mṛtyum utāṃṛtam ca

māyāmanuṣyasya vadasva vidvan || ๗

ท่านผู้เป็นนักปราชญ์ ขอท่านโปรดเล่าเรื่องวีรกรรมของพระกฤษณะที่ทรงแบ่งภาคเพียงบางส่วนลงมาในร่างของมนุษย์ด้วยโยคมาया พระองค์เป็นผู้ให้ทั้งความตายและความเป็นอมตะ โดยอาศัยรูปของบุรุษและกาลเวลาที่อยู่ภายในและภายนอกของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย

ตัวอย่างภาษาแบบง่าย ๆ ประโยคสั้น เข้าใจง่าย ในภาคเวทปุราณะเล่ม ๑๐ บทที่ ๗๓

kṛṣṇāya vāsudevāya haraye paramātmāne

praṇatakleśanāya govindāya namo namaḥ | ๑๖

(พระราชาสวดอ้อนวอนต่อพระกฤษณะ) ข้าขอน้อมไหว้แต่พระกฤษณะ
 ผู้เป็นโอรสสุทเวะ ผู้ทำลายบาปทั้งปวง ผู้ขับไล่ซึ่งความทุกข์ของสาวก
 ผู้จงรักภักดีทั้งหลาย ผู้เป็นปรมาตมัน ใ้ ข้าแต่พระองค์
 ผู้คุ้มครองโคทั้งหลาย

ตัวอย่างในภาคตปุรณะเล่ม ๑๐ บทที่ ๑

rohinyā stanayahḥ prokto rāmahḥ samkarsaṇastavayā |
 devakyā garbhasambandhaḥ kuto dehāntaram vinā || ๘
 ท่านเรียกราม (พลราม) ลูกของนางโรหิตินี่ว่า สักระณะ
 ความสัมพันธ์ของเขากับครรภ์ของนางเทวกีจะเกิดขึ้นได้อย่างไร
 โดยไม่อาศัยร่างของผู้อื่น

kasmān mukundo bhagavān piturgehādvrajamgataḥ |
 kva vasamḥ jīṭibhiḥ sārdaḥ kṛtavānsātvatāmpatiḥ || ๙
 ทำไมพระภควดะพระผู้เป็นเจ้าของ มุกุนทะจึงต้องจากบ้านของพ่อ
 ไปที่เมืองวรชะ พระองค์ผู้เป็นเจ้าของทุก (สัตวต)
 ได้ไปอยู่ที่ใด พร้อมกับญาติทั้งหลาย

vraje vāsan kim akaron madhupuryām ca keśavaḥ |
 bhrātaram cāvadhīt kaṁsamḥ mātu addhātadarhaṇamḥ || ๑๐
 เมื่ออยู่ที่เมืองวรชะ พระเกศวะทรงกระทำอะไร และพระองค์ทรงสังหาร
 กังสะพี่ชายของแม่ได้อย่างไร ทั้งๆ ที่ไม่น่าจะถูกสังหารเลย

dehamḥ mānuṣam āsṛityā kati varsāṇi vṛṣṇibhiḥ |
 yadupuryām sahāvātsīḥ patnyahḥ katy abhavan prabhoḥ || ๑๑
 พระชายาของพระผู้เป็นเจ้าของมีจำนวนเท่าใด พระองค์อาศัยอยู่กับ
 พวกกฤษณะในเมืองยทจนานกี่ปีในร่างของมนุษย์

คัมภีร์ภาคตปุรณะได้แสดงให้เห็นถึงความยอดเยี่ยมของศรีเทววยาส ใน
 การใช้ภาษาทั้งที่เป็นร้อยกรองและภาษาร้อยแก้ว (bhagavata ๕, ๑๙, ๒) เพื่อบรรยาย
 เนื้อหาหลักธรรมทางศาสนาและเรื่องราววีรกรรมของวีรบุรุษ ที่ผสมผสานกับการดำเนิน

ชีวิตและความคิดของมนุษย์ทั่วไปได้อย่างสอดคล้องและกลมกลืน ผู้อ่านจึงได้อรรถรสทางปัญญาและความงามทางภาษา

เนื้อเรื่องย่อคัมภีร์ภควทปุราณะ ๑๒ เล่ม

คัมภีร์ภควทปุราณะมี ๑๒ เล่มหรือสักัณธะ รวมทั้งสิ้น ๓๓๒ อธิบายะหรือ บท มีความยาว ๑๘,๐๐๐ โศลก เริ่มต้นเรื่องเหมือนชนบในการแต่งปุราณะทั้งหลาย คือ เริ่มต้นด้วยบทสนทนาระหว่างสูตะกับฤๅษีทั้งหลายในป่าในมิชชะ พระราชาปรีกษิตะกษัตริย์ แห่งหัสตินาปุระจะตั้งกระทู้ถามสูตะและสูตะก็จะตอบคำถามหรือข้อสงสัยด้วยการเล่าเรื่องราวต่างๆ ตามที่ได้ฟังมาจากบุตรของฤๅษีชิวาสคือฤๅษีศรีศุก (Suka deva) หรือเศานกะ (Saunaka) หรือในบางครั้งพระราชาปรีกษิตะก็ขอให้สูตะเล่าเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระกฤษณะที่เคยได้ยินได้ฟังมานั้น เรื่องราวของพระองค์เริ่มต้นเรื่องมีความเป็นมาอย่างไร พระราชาทรงขอให้สูตะเล่าเรื่องให้ฟังอย่างละเอียด เนื้อหาในแต่ละเล่ม จึงเป็นบทสนทนาหรือการถาม - การตอบของพระราชาปรีกษิตะกับสูตะและตัวละครอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่อง ผู้เขียนได้สรุปและเรียบเรียงเนื้อหาย่อๆ ในแต่ละเล่ม จากหนังสือ *The Bhāgavata Purāṇa : Ancient Indian Tradition and Mythology Series*,^{**} *Viṣṇu purāṇa : A System of Hindu Mythology and Tradition*^{**} และ *The Bhāgavata - Purāṇa Miniature Paintings from the Bhandarkar Oriental Research Institute*^{**} ดังนี้

เล่ม ๑ มีเนื้อหา ๑๙ บท เนื้อเรื่องกล่าวถึงประวัติของฤๅษีนารทในชาติที่ผ่านมา กำเนิดของพระราชาปรีกษิตะพระราชาแห่งหัสตินาปุระ โอรสของอภิมันยูกับนางอุตตรา และเป็นหลานของอรชุน นางอุตตรา เมื่อถูกศรพรหมศิระ (Brahmaśira)

^{**} Ganesh Vasudeo Tagare, trans. *The Bhāgavata Purāṇa : Ancient Indian Tradition & Mythology Series*, Vol.7, part 1., xxxiv-xli, xxxiv-xli.

^{**} H.H.Wilson, *Viṣṇu Purāṇa : A System of Hindu Mythology and Tradition*, vol.1. Enlarged (India : Punthi Pustak Calcutta, 1961), I-xlii.

^{**} Tadashi Shimizu, "Introduction" in *The Bāgavata-Purāṇa Miniature Paintings from the Bhandakar Oriental Reserch Institute Manuscript Dated 1648* (London : The Center for East Asian Cultural Studies for Unesco the Toyo Bun

ของอศวัตธามา พระกฤษณะจึงทรงเข้าไปในนครภักเพื่อคุ้มครองป้องกันทารกในนครภักก็คือพระราชปรีกษิตะ ต่อมาพระองค์ถูกฤๅษีสาปให้งูกัดตายภายใน ๗ วัน ทำให้ทรงตัดสินใจ เสด็จออกจากริกแสวงบุญบำเพ็ญตบะริมฝั่งแม่น้ำยมุนา เพื่อเตรียมตัวตายโดยปราศจากความกลัว คำถามที่พระองค์ทรงต้องการคำตอบก็คือบุคคลควรปฏิบัติตนอย่างไรเมื่อรู้ว่าจะต้องตาย ด้วยเหตุนี้จึงได้ฟังเรื่องราวในคัมภีร์ภาคเวทปุราณะจากฤๅษีศรีศุกเทวะ เช่น การอวตารของพระนารายณ์ ๒๔ ปาง ตำนาน เทพนิยาย เกี่ยวกับการสร้างโลกและจักรวาลที่เล่าไว้คล้ายๆ กันในปุราณะเล่มอื่นๆ นอกจากนี้ยังมีเกร็ดเรื่องราวของพวกป่าณทพ เมื่อสงครามที่ทุ่งกุรุเกษตรยุติ หลังจากได้ชัยชนะแล้วพระกฤษณะเสด็จกลับทวารกา ต่อมาก็ได้ยินข่าวการสิ้นพระชนม์ของพระกฤษณะ อรชุนและพี่น้องป่าณทพพากันเศร้าโศกเสียใจ

เล่ม ๒ มีทั้งหมด ๑๐ บท ฤๅษีศรีศุกเล่าเรื่องการสร้างจักรวาลของพระเจ้าการบำเพ็ญโยคะที่ช่วยให้หลุดพ้นและเป็นอิสระจากบาปทั้งหลายและหนทางที่เป็นอิสระด้วยหลักภักติเรื่องพระพรหมาสรรเสริญพระวิษณุที่สอนคัมภีร์ภาคเวทปุราณะ บทสนทนาระหว่างฤๅษีนารทกับพรหมเทพเกี่ยวกับกำเนิดของจักรวาล ปฐมเหตุแห่งการสร้างทั้งปวงหรือวิราฎปุรุชะ อวตารของพระวิษณุ และทศลักษณะของคัมภีร์ปุราณะ ได้แก่ สรรค วิสรรค สถานะ ไบษณะ อูติ มั่นวันตระ อีศานุกถา นิโรห มุกติ อาศรยะ

เล่ม ๓ มีทั้งหมด ๓๓ บท เนื้อเรื่องเริ่มต้นเป็นบทสนทนาระหว่างฤๅษีไมเตรยะ (maitreya) กับวิฑูระ (vidura) ซึ่งเป็นพี่น้องร่วมสาบานของพวกเกราฟเป็นคำถาม - คำตอบของคนทั้งสอง อธิบายเรื่องการสร้างจักรวาล วิวัฒนาการของจักรวาลอันมีสาเหตุมาจากประภฤติ (Prakṛti) โดยสร้างจากธาตุหยาบทั้งสี่สิบแปดธาตุละเอียดทั้งสิ้น (bhūtas-ดิน น้ำ ลม ไฟ) เรื่องสฤษฏิลลา (sṛṣṭiḥ) กำเนิดไซพรหมา (brahmāṇḍa) การสร้างสวรค์ซึ่งประกอบด้วยเทวดา ๓๓ องค์ มีเนื้อหามากมายเกี่ยวกับเทวดาในสวรค์ ความรู้บนโลก (tattvas) การสร้างโลกทั้งสาม มีเรื่องพระเป็นเจ้าอวตารเป็นหมู่ป่า (yajña varāha) เพื่อปกป้องโลก โดยการสังหารอสูรชื่อหิรันยักษะ (hiranyākṣa) กำเนิดพระมนู (svāyambhū-manu) และเรื่องของศตรูป (Śataṛūpa) เรื่องลูกสาวพระมนูทั้ง ๙ คน การแบ่งเวลาออกเป็นยุคต่างๆ ของพระมนู ยังมีคำสอนเรื่องการไปสู่โมกษะด้วยการกระทำ (karmamarga-path of action) คำสอนเรื่องชีวิตของฤๅษีกปิล (kapila) การไปสู่โมกษะโดยอาศัยความรู้

(path of knowledge) เรื่องฤๅษีกบิล เป็นอวตารของพระวิษณุ เกิดมาเป็นบุตรชายของกัรตมะ (kardama) กับนางเทวหุติ (davahuti) เป็นศาสตาของสำนักปรัชญาโยคะและสาขายา ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นคำสอนหลักของลัทธิไวษณวะ

เล่ม ๔ มีจำนวน ๓๑ บท เนื้อหาอธิบายถึงมันวันตระ (manvantaras) พระมनुและลำดับวงศ์ของพระมनु (svayambhuva manu) เรื่องราวของนางสตีกับทักษะ ความขัดแย้งระหว่างพระศิวะบุตรเขยกับทักษะ เมื่อทักษะประกอบพิธีบูชาัญญพระศิวะทำลายพิธีบูชาัญญของทักษะ ตัดเศียรพระทักษะ แล้วโยนเข้ากองไฟ เรื่องของกษัตริย์สุริยวงศ์ วีรกรรมของธรูวะ เวนะ และปฤถุ (dhruva vena and pṛthū) เรื่องกษัตริย์ปรัญชนะ (the allegorical story of purāñjana) เรื่องของพี่น้องปราเจตะ (the prāceta brothers) โปปะเทวะ (Bopadeva) อ้างว่า ภาคตปุราณะเล่ม ๔ นั้น มีเนื้อหา ๒๙ บท ที่อธิบายเรื่องวิสรรค ซึ่งเป็นผลของกรรม (kārya-sambhūti) อย่างไรก็ตามเนื้อหาของเล่ม ๔ อาจแบ่งออกได้เป็น ๔ หัวข้อคือ เรื่องสตรี เช่น นางสตี เรื่องเด็ก เช่น ธรูวะ เรื่องผู้ใหญ่ เช่น กษัตริย์ปฤถุ และเรื่องคนในวัยชราที่บำเพ็ญตบะ จบลงด้วยบทสนทนาระหว่างกษัตริย์ปราจันพรหิษะ (prācīnabarhiṣ) กับฤๅษีนารท

เล่ม ๕ มีทั้งหมด ๒๖ บท เล่าเรื่องราวของกษัตริย์ปริยวระตะ (priyavarata) ผู้สร้างมหาสมุทรทั้ง ๗ ล้อมรอบทวีปทั้ง ๗ และมอบให้ลูกๆ ทั้ง ๗ คน แบ่งกันปกครอง อัคนิธระ (agnidhara) ได้ปกครองดินแดนชมพูทวีป ต่อมานาภิ (nābhi) บุตรชายได้แบ่งดินแดนชมพูทวีปออกเป็น ๙ เขต (varsa) มอบให้ลูกๆ ทั้ง ๙ แบ่งกันปกครอง บุตรชายชื่อ ฤษภะ (ṛṣbha) ได้กลายเป็นผู้ก่อกัดต่อพระวิษณุ ฤษภะ มีบุตรถึง ๑๐๐ คน บุตรชายชื่อภรต (bharata) หลงเสน่ห์ลูกกวางจนต้องเกิดใหม่เป็นกวาง แล้วจึงเกิดใหม่อีกครั้งเป็นพราหมณ์เรื่องกษัตริย์ปริยวระตะและลูกหลานนี้ ได้ให้รายละเอียดการกำเนิดของจักรวาล ภูมิศาสตร์ของเกาะ ทวีป และตำนานการกำเนิดชมพูทวีป และทวีปอื่นๆ อีก ๖ ทวีป ตำแหน่งและการโคจรของดาวพระเคราะห์ทั้งหลาย เรื่องของพระราหู เรื่องนรกภูมิ

เล่ม ๖ มีทั้งหมด ๑๙ บท เล่าเรื่องพราหมณ์อชามิล (ajāmila) ที่แต่งงานกับหญิงในวรรณะต่ำ พราหมณ์ทำความชั่วไว้มากมาย มีบุตรรักชื่อนารายณะ (nārāyaṇa) เมื่อตายบุตรของพระยมก็มานำตัวไปลงนรก จึงเรียกชื่อนารายณะซึ่งเป็นชื่อเดียวกับพระวิษณุ คนรับใช้ของพระวิษณุจึงปรากฏตัว และไม่ยอมให้บุตรของพระยมนำตัว

อชามิลาไปลงนรก บทสนทนาของทั้งสองเป็นเรื่องเล่าที่แสดงให้เห็นถึงคุณธรรม คุณความดีอันเกิดจากการบูชาพระวิษณุ มีเรื่องกำเนิดทักษะ (Dakṣa) เรื่องราวเกี่ยวกับธิดาของทักษะ กล่าวถึงคัมภีร์นารายณะ-กวจะ (Nārāyaṇa-Kāvaca) คัมภีร์ที่ใช้สวดสรรเสริญพระนารายณ์ เรื่องพระอินทร์สังหารวิศรูรูป (Viśvarūpa) การเกิดและการตายของอสูรวฤตระ (Vṛtra) น้องของวิศรูรูป เรื่องของกษัตริย์จิตรกेतุ (citraketu) กำเนิดของเทพมรุต (Maruta) ทั้ง ๔๙ ครั้ง ตำนานบางเรื่องก็เป็นเรื่องโบราณที่เล่าสืบต่อกันมา บางเรื่องก็เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่

เล่ม ๗ มีทั้งหมด ๑๕ บท เริ่มต้นด้วยบทสนทนาของฤๅษีนารทกับฤๅษีเชฐียรเกี่ยวกับเรื่องคุณทั้งสาม สาทตว ราชัส และตามัส เรื่องการสาปชยะและวิชยะ (Jaya-Vijaya) ที่เป็นคนเฝ้าไวญูณูร์และถูกสาปให้เกิดใหม่เป็นราพณ์และกุมภกรรณ มีเรื่องของหิรันยคสิปู (Hiraṇyakaśipu) ผู้ปกครองโลกด้วยความชั่วร้าย ตรงกันข้ามกับบุตรชายชื่อประหลาท (Prahlāda) ผู้จงรักภักดีต่อพระวิษณุ ทำให้หิรันยคสิปูคิดจะสังหารเสีย แต่ประหลาทได้รับการอบรมสั่งสอนในเรื่องคุณงามความดีจากฤๅษีนารท และยังได้รับความคุ้มครองจากพระวิษณุซึ่งอวตารเป็นครึ่งคนครึ่งสิงห์หรือหนฤสิงห์ (Nṛsiṃha) ประหลาทสรรเสริญพระวิษณุและกล่าวถึงคุณสมบัติที่ดั่งามของมนุษย์อันมีลักษณะเหมือนคำสอนในสมฤติ ตอนท้ายเป็นเรื่องราวชีวิตในอดีตของฤๅษีนารท

เล่ม ๘ มีทั้งหมด ๒๔ บท เนื้อเรื่องกล่าวถึงรายละเอียดของมันวันตระ กลับปียุคทั้งหกของพระมनुที่สอนและเผยแพร่ศีลธรรม การทำสมาธิศีลธรรม (สทธรรม) หรือมรรคแห่งจักรธรรม (True path of righteousness) อันเป็นลักษณะสำคัญของมันวันตระ ประวัติความเป็นมาของพระมनुทั้ง ๑๔ คน เล่ม ๘ นี้ บางแห่งเรียกว่าธรรม (dharma) มีเนื้อหาสำคัญ ๔ เรื่อง คือ

๑. การระลึกถึงพระหริหรือพระผู้เป็นเจ้าของอยู่เสมอ (Remembrance of Lord Hari) ปรากฏในเรื่องการต่อสูระหว่างพญาช้างกับจระเข้

๒. การให้ทาน (dāna) การให้สิ่งของที่มีคุณค่า ปรากฏในเรื่องการกวนเกษียรสมุทร

๓. การอุทิศตน ความจงรักภักดี (self dedication) ปรากฏในเรื่องของราชาอสูรพลี (The legend of Bali)

๔. การเผยแพร่พระธรรมคำสอนของพระวิษณุ ปรากฏในเรื่องมัตสยวตาร

เล่ม ๙ มีทั้งสิ้น ๒๔ บท เนื้อหาบรรยายเรื่องการสืบวงศ์ของพระมนูคนที่ ๗ คือ พระมนูศราททเวระ (manu śrāddhadeva) ซึ่งเป็นบุตรของไววัสวัตอชาติยะ (Vivasvān āditya) มีเนื้อหาหลักอยู่ ๒ เรื่อง คือ การสืบวงศ์ของวงศ์พระอาทิตย์ และวงศ์พระจันทร์ (The Solar Race and The Lunar Race) ลูกหลานทั้งชายและหญิงของพระมนูศราททเวระเป็นผู้สืบเชื้อสายสุริยวงศ์ พระมนูไม่มีบุตรสืบสกุล ชายาชื่อศราทธา (Śrāddhā) ได้ประกอบพิธีบูชาญชอธิดาจากฤๅษีวสิษฐ (Vasiṣṭha) ชื่อนางอิลลา (Ilā) แต่พระมนูต้องการบุตรชาย ฤๅษีวสิษฐจึงเปลี่ยนนางอิลลาให้เป็นชายชื่อสตุยุมนะ (Sudyumna) ดังนั้นบุตรของพระมนูจึงกลายเป็นหญิงหนึ่งเดือนและเป็นชายหนึ่งเดือน ต่อมาพระมนูได้บำเพ็ญตบะเป็นเวลาหนึ่งร้อยปี กำเนิดบุตรชาย ๑๐ คน เรื่องราวต่อมาก็เป็นเรื่องลูกหลานของพระมนูเช่นกัน เรื่องราวของฤๅษีจยวณะกับนางสุกันญา (The Story of Cyavana and Sukanyā) เรื่องของกษัตริย์อิกษวากู (Ikṣvaku) ฯลฯ เป็นต้น เรื่องการสืบราชวงศ์ของกษัตริย์จันทรวงศ์ เรื่องของปรศุราม (Parasurāma) ผู้สังหารกษัตริย์จำนวนมาก เรื่องของกษัตริย์ปุรุวัธ (Purūavas) ฯลฯ เป็นต้น จะเห็นว่า พระรามกำเนิดในสุริยวงศ์ ส่วนพระกฤษณะกำเนิดในจันทรวงศ์ และทั้งสองพระองค์เป็นอวตารของพระวิษณุ คัมภีร์ภาคตปุราณะในเล่ม ๙ นี้ จะเป็นเรื่องภูมิหลังของพระกฤษณะก่อนกำเนิดของพระองค์ และเรื่องราววีรกรรมอันกล้าหาญดงงามของพระองค์ (เล่าไว้ในภาคตปุราณะเล่ม ๑๐)

เล่ม ๑๐ ทั้งหมด ๙๐ บท เนื้อหาในคัมภีร์นี้ มีชื่อเสียงและได้รับการเผยแพร่อย่างมากในประเทศอินเดียและต่างประเทศ มีการนำไปแปลเป็นภาษาพื้นเมืองของอินเดียหลายภาษา เป็นคัมภีร์ได้รับความนิยมจากชาวตะวันตก นำมาอ่านและศึกษามากที่สุดก็ว่าได้ เพราะเป็นเรื่องประวัติชีวิตของพระกฤษณะอย่างละเอียด กล่าวสรรเสริญวีรกรรมของพระองค์อันประกอบไปด้วยคุณธรรม ความเมตตากรุณาและคุณงามความดีทั้งหลายทั้งปวง กิจกรรมอันดงงามทั้งหลายหรือ “ลีลา-พระกฤษณะ” (līlā of kṛṣṇa - sport activities) ได้ถูกบรรยายไว้ตั้งแต่บทที่ ๑ - ๓๕ เมื่ออาศัยอยู่ที่โคกุล และปาวณฑวณะ ในบทที่ ๓๖ - ๔๖ จะบรรยาย “ลีลา-พระกฤษณะ” ที่เมืองมถุรา บทที่เหลือจึงเป็น “ลีลา-พระกฤษณะ” ที่เมืองทวารกา กล่าวกันว่าเนื้อหาในบทที่ ๑๐ มีลักษณะของทศลักษณะอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. อาศระยะ (āsraya) สภาวะสุดท้ายที่นำไปสู่การดับหรือนิโรธ แสดงให้เห็นในเรื่องราวที่พระกฤษณะสังหารกษัตริย์ชั่วร้ายทั้งหลาย เช่น ศิคุपालะ ชราสันธ

ที่สำคัญคือกังสะ

๒. มุกติ (mukti) เนื้อหาของทุกเล่ม ล้วนนำไปสู่สภาวะสูงสุดคือความหลุดพ้นเพราะจะแทรกคำสอนในเรื่องต่างๆ เช่น เรื่อง กรรม ศีลธรรม จริยธรรม คำสอนเรื่องเข้าถึงจิตวิญญาณด้วยการปฏิบัติโยคะ เป็นต้น

๓. นิโรธ (nirodha) สภาวะของการดับ หรือการทำลายกิเลสที่ต้องควบคุมไว้ด้วยการปฏิบัติโยคะหรือการฟังเรื่อง “ลีลา-พระกฤษณะ” เปรียบเสมือนน้ำอมฤตทำให้เกิดปัญญาบรรลุถึงซึ่งสภาวะแห่งนิโรธ อันนำไปสู่สภาวะสุดท้ายคือการหลุดพ้นเล่ม ๑๑ มีทั้งหมด ๓๑ บท เริ่มต้นด้วยเรื่องกษัตริย์ยาทพ ถูกฤๅษีสาปให้สูญเสียดวงศัลลภอย่างถอนรากถอนโคน การสิ้นพระชนม์ของพระกฤษณะและคำสอนของพระกฤษณะเรื่องหลักโยคะ พระวิษณุทรงสอนเรื่องความหลุดพ้น เนื้อหาสำคัญในเล่มนี้ ได้แก่

๑. เนื้อหา ๕ บท แรก กล่าวถึง เรื่องภักติ (bhakti) ๙ ประการที่ทำให้เข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าของ แสดงไว้ในเรื่องความเกลียดชังต่อการมีชีวิต คำสาปของฤๅษีอันเนื่องมาจากความเกลียดชัง ฤๅษีนารทสอนเรื่องภาควตธรรม (the bhāgavata dharma) แก้วสุทเวระ บทสนทนาระหว่างกษัตริย์ชนก (janaka) กับฤๅษีทั้ง ๙ นอกจากนี้ก็มีเรื่องยุคต่างๆ การอวดตารของพระผู้เป็นเจ้าของ และคำสอนที่ให้แก่แคว้นทรวีฑะ (dravid a-desā) เป็นหลักการสำคัญของลัทธิภักติ

๒. เนื้อหาอีก ๒๔ บท ต่อมา (๖-๒๙) คือ ชีว-สาธุชยะ-ประภระ (jiva-sāyujya-prakaraṇa) เป็นบทสนทนาระหว่างพระกฤษณะกับอุฑธวะ (Uddhava) ซึ่งเป็นแก่นเรื่องของเล่ม ๑๑ นี้ จะพบคำสอนของ “ศาสดาทัตตาเตรยะ” (Dattātreyā) ซึ่งให้รายละเอียดเรื่องลัทธิภักติ ปรัชญา และการปฏิบัติ การอวดตารของพระผู้เป็นเจ้าของหน้าที่ของคนวรรณะต่างๆ ที่มีต่อสังคมในแต่ละวัย (vārṇāśrama - dharma) ข้อถกเถียงเรื่องโยคะและปรัชญาภักติ รายละเอียดเรื่องการบูชาบวงสรวงพระผู้เป็นเจ้าของการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพระองค์ ทำไมมโนทรศน (concept) เรื่อง “ภักติ” จึงเป็นอุดมคติที่สูงส่งกว่ามโนทรศน เรื่อง “มุกติ” ความหลุดพ้นและหลังจากที่ได้ฟังคำสอนของพระกฤษณะ อุฑธวะได้ออกเดินทางจาริกแสวงบุญ และบำเพ็ญตบะที่ภัทริกาศรม (Badarikāśrama)

๓. เนื้อหาที่เหลืออีก ๒ บท คือ พรหม-มุกติ-ประภระ (Brahmamukti-prakaraṇa) กล่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของพระกฤษณะ อรชุนมาร่วมพิธีศพของ

กษัตริย์แห่งยาทพและเรื่องเมืองทวารกาจมลงสู่ทะเล

เล่ม ๑๒ มี ๑๓ บท เนื้อหาเริ่มต้นด้วยลักษณะของ “อาศระยะ” คือ “พระเจ้า” หมายถึง สรณะหรือที่พักพิงสุดท้ายของมนุษย์ คือ พระเป็นเจ้า ในบท ๑-๖ ฤๅษีศรีศุกเป็นผู้เล่าเรื่องให้พระราชบิดาปริกษิตะฟัง ส่วนบทที่เหลือเป็นบทสนทนาระหว่าง สุตตะกับฤๅษีทั้งหลายแห่งป่าไผ่ เช่น ฤๅษีเศานกะ กล่าวถึงลำดับวงศ์และรายชื่อของกษัตริย์ต่างๆ ความชั่วร้ายทั้งหลายในสมัยกัลยยุค ความเสื่อมถอยของมนุษยชาติ การทำลายล้าง ความพินาศทั้ง ๔ หรือ ประลัยะ (Pralaya) การสิ้นสุดของโลก การเกิดขึ้นของคุณทั้งสาม คือ สัตตว ราชัส และตามัส เรื่องโมกษะเน้นให้เห็นว่า พระเป็นเจ้าเปรียบเสมือนเรือที่พาชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายข้ามมหาสมุทรหรือสังสาระ (Samsāra) หรือเปรียบพระองค์เหมือนโอสถรักษาความทุกข์ทั้งปวง คัมภีร์พระเวทและสาขาทั้ง ๔ เรื่องฤๅษีมารกัณเดเย (Markandeya) บรรยายถึงคุณลักษณะและการปรากฏของพระวิษณุ การทำนายอนาคตประวัติศาสตร์อินเดีย ต่อจากสมัยพระกฤษณะ จนถึงสมัยกษัตริย์แห่งอันธระ (Andhra) ทำนายเหตุการณ์ที่บ้านเมืองจะถูกปกครองโดยคูทร (sūdra) และคนต่างชาติ หรือพวกที่ไม่ใช่ชาวอารยัน (Mleccha kings) สุดท้ายกล่าวถึงรายชื่อของคัมภีร์ปุราณะทั้ง ๑๘ คัมภีร์ และบทสรุปเนื้อหาคัมภีร์ภาคเวต ปุราณะทั้ง ๑๒ เล่ม

กล่าวสรุป เนื้อหาหลักของเล่ม ๑๒ ก็คือ ฤๅษีศรีศุก ได้สอนพระราชบิดาปริกษิตะ เรื่องพรหมวิทยา (Brahmavidyā) และสอนไม่ให้กลัวความตาย ศุกทเวะได้สอนให้พระราชบิดาเตรียมพร้อมทั้งใจและกายเพื่อเผชิญหน้ากับความตายโดยปราศจากความกลัวใดๆ และย้ำพระองค์ให้ระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้าในขณะที่กำลังจะตาย พระองค์จะกลายเป็นหนึ่งเดียวกับพระผู้เป็นเจ้า เนื่องจากพระเจ้าคือที่พักพิงสุดท้ายของสรรพสิ่งสุดท้าย (Sarvasamśrayah) พระราชบิดาปริกษิตะปฏิบัติตามและได้บรรลุโมกษะกลายเป็นพรหมมัน

คัมภีร์ภาคเวตปุราณะเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของนิกายพระกฤษณะหรือนิกายภาคเวตลัทธิที่เน้นเรื่องการเข้าถึงพระเจ้าด้วยหลักภักดี เนื้อหาในคัมภีร์จึงเน้นหนักไปในเรื่องการปฏิบัติตามหลักภักดีที่กล่าวถึง การปฏิบัติต่อพระเป็นเจ้ามี ๙ ประการ คือ (๑) ฟังเรื่องราวของพระเจ้า (ศรวณ) (๒) สวดสรรเสริญพระเจ้า (กีรตन) (๓) ระลึกถึงพระเจ้า (สมรณ) (๔) กราบไหว้บูชาพระบาทของพระเจ้า (ปาทเสว) (๕) เคารพบูชาพระเจ้า (อรจน) (๖) ไหว้พระเจ้า (วญท) (๗) ทำตัวเหมือนเป็นทาสพระเจ้า (ทาส) (๘) ทำตัวเหมือนเป็นเพื่อนของพระเจ้า

(สาขย) (๙) มอบถวายตนต่อพระเจ้า (อาตมนิเวทน) ผู้ใดที่ปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามหลัก
ภักติ ๙ ประการ จะบรรลุนิโมกษะ เข้าถึงพระเป็นเจ้า รวมเป็นองค์เดียวกับพระเป็นเจ้า

นอกจากนี้ ในแง่ของวิชาการแล้ว ภาควคตปุราณะยังเป็นคัมภีร์ที่มีการศึกษาค้นคว้า
ในเรื่องหลักปรัชญาศาสนามากที่สุดคัมภีร์หนึ่ง โดยเฉพาะเรื่องพระภคฤษณะที่มีอยู่ในภาควคต
ปุราณะเล่มที่ ๑๐-๑๑

บรรณานุกรม

กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย. *ภาวตวิทยา*. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2516.

จำลอง สารพัดนึก. *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต*. กรุงเทพฯ : ภาควคษาภาษาตะวันออก, 2530.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ "ปุราณะ" ใน *บ่อเกิดวามเกียรติ์*. พระนคร : ศิลปบรรณาการ,
2513.

Cornelia Dimmitt & J.A.B.Van Buitenen, ed.&trans, "The purāṇa : An Introduction"
in *Classical Hindu Mythology : A Reader in the Sanskrit Purāṇas*. Delhi :
Motiral, 1996.

Ganesh Vasudeo Tagare, trans. *The Bhāgavata Purāṇa : Ancient Indian Tradition
& Mythology Series*, Vol.7-11, Delhi : Motilal Banarsidass, 1976.

H.H. Wilson, *The Viṣṇu Purāṇa : A System of Hindu Mythology and Tradition*.
Calcutta : Punthi Pustak, 1961.

K.Bharadvaja, *A Philosophical Study of the Concept of Viṣṇu in the Purāṇas*.
Delhi : Pitambara Publishing Company, 1981.

M. Kaishnamachariar, M.A., M.L., *History of Classical Sanskrit Literature*. Delhi :
Motilal Banarsidass, 1974.

M. Winternize, *A History of Indian Literature*. Delhi : Motilal Banarsidass, 1990.

Pusalkar A.D., *Studies in the Epics and Purāṇas*. Delhi : Motilal Banarsidass, 1864.

Rajendra Chandra Hazra. "The Purāṇas, and the Upapurāṇas" in the *Cultural
Heritage of India*, Vol. II, ed. Haridas Bhattacharya. Delhi : The Ramakrishna
Mission and Institute of Calcutta, 1969.

_____. *Study in the Purāṇic Records on Hindu Rites and Customs*.
Delhi : Motilal Banarsidass, 1969.

Sindu S. Dange. *The Bhāgavata Purāṇa Mytho-Social Study*. Delhi : Ajanta
Publication, 1985.

- S. D. Gyani, "Introduction," in *Agni - Purāṇa A Study*. Varanasi : The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1964.
- Tadashi Shimizu, "Introduction" in *The Bhāgavata-Purāṇa Miniature Paintings from the Bhandakar Oriental Research Institute Manuscript Dated 1648*. London : The Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco the Toyo Bunko, 1993.
- Thomas J. Hopkins, "The Social Teaching of The Bhāgavata Purāṇa" in *Krishna : Myths, Rites and Attitudes*. United States of America : East West Center Press, 1966.
- The Bhāgavatamahāpurāṇam*. Delhi : Nag Publishers, 1987.
- Thakur Harendra Dayal. *The Viṣṇu Purāṇa Social Economic and Religious Aspects*. Delhi : Print India, 1983.
- Vettam Mani. *Purāṇa Encyclopedia*. Delhi : Banarsidass, 1979.

สำนักหอสมุด